

FAİZ DEMİROĞLU'NUN

VAN TARİHİ

Hazırlayan
Sait Ebinç

© / otukennesriyat

YAYIN NU: 2267
KÜLTÜR SERİSİ: 1188

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-885-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: [0212] 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Nâzım Terzioğlu

Kapak Tasarımı: Damla Acar

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Baskı: Yıldız Mücellit Matbaa ve Yayın Sanayi AŞ
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç Çarşısı Apt.
Nu: 3/4 Zeytinburnu / İstanbul
Tel: [0212] 613 17 33
Sertifika Nu: 46025

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Faiz Demiroğlu: 1893 tarihinde Van'da doğdu. Van'ın ekabir ailesi olan Timuroğlu ailesindendir. Van tarihinde birbirinden değerli eserleri ve hizmetleri bulunan Timuroğlu ailesi özellikle 18. Yüzyıldan itibaren Van'da beylerbeyilik, valilik ve paşalık yapmış yönetici askeri sınıf olarak bilinen bir ailedir. Faiz Demiroğlu aslen Van'ın Hatuniye mahallesindendir. İlk mektebi burada bitirmiştir. Babası İkinci Meşrutiyet yıllarında Van'da nüfus müdürlüğü yapan Haydar bey'dir. Faiz Demiroğlu aynı mahallede bulunan Askeri Rüştîye'yi bitirdikten sonra Harbiyeden mezun olmuştur. Faiz Demiroğlu albaylıktan emekli olduktan sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde uzun yıllar çalışmıştır. Osmanlı arşivlerinin tasnifinde büyük hizmetleri olmuştur. Arşiv çalışmaları sürecinde Van'la ilgili vesikaları İki Nisan, Kurtuluş, Van Sesi ve Van Postası gazetelerinde ve Bursa'da yayınlanan Demet Mecmusu'nda Folklor Araştırmaları Mecmuasında yayınlamıştır. Faiz Demiroğlu 1958 yılında vefat etmiştir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	19
------------	----

I. BÖLÜM URARTU MEDENİYETİ

1. Van Tarihi ile İlgili Kitabiyat	25
1.1 Urartular Hakkında	25
1.2. Van Bölgesinde Kavmî (Etnik) Durum	27
1.3. Van Bölgesinde Arkeoloji Çalışmaları.....	29
1.3.1 1930'lu Yıllarda Van'da Bulunan Arkeolojik Kalıntılarla İlgili Raporlar.....	30
1.3.2 Van Kazılarının Ehemmiyeti	32
1.3.2.1 Analı-Kız Hafriyatı: 29/06/1938 Tarihli Rapor.....	32
1.3.2.2. 29/06/1938 Tarihli Rapor:.....	33
1.4. Kserkses Yazıtı	35
1.5. Tilki Tepe:	36
1.5.1. Kültür Bakanlığı Yüksek Oluruna	36
1.5.2. Kültür Bakanlığı Yüksek Oluruna	37
1.5.3. Van Kazılarında Bulunan Çanak Çömlekler ve Nitelikleri.....	38
1.6. Urartu Devleti.....	45
1.6.1. Urartu Medeniyeti ve Etnik Durumu	52
1.7. Van Bölgesinde Ermeniler	53
1.8. Van Bölgesinde Urartu Yazıtları.....	58
1.8.1. Van Kalesi'ndeki Çivi Yazılı Kitabeler.....	58
1.8.2. Büyük Kayalara Kazılmış Olan Kitabeler.....	59
1.8.2.1. Van Kalesi'nin Batı Ucundaki Madır Burcundaki Kitabeler.....	59
1.8.2.2. Van Kalesi'nde Tebriz Kapısındaki Kitabe	60
1.8.2.3. Akköprü'deki Meher Kapı (Çoban Kapısı) Yazıtı	61
1.8.2.4. Erişin'deki Urartu Kitabesi:.....	62
1.8.2.5. Horhor Mağarası Kitabeleri	62
1.8.2.6. Akdamar'daki Urartu Kitabesi.....	64
1.8.2.7. Zıvıstan Köyü (Elmalı) Yazıtı	64
1.8.2.8. Van Kalesi'nde Kurşunlu Cami Civarında Bulunan Bir Kitabe	64
1.8.2.9. Erciş'te Urartu Kitabeleri	65
1.8.2.10. Adilcevaz'daki Urartu Kitabeleri	66
1.9. Şamram Kanalı (Menua Kanalı)	66
1.9.1. Şamram Kanalı Kitabeleri.....	71
1.9.2. Şamram Kanalı Kitabeleri.....	74
1.9.3. İşhanikom'da (Çiçekli) Şamram Kanalı Yazıtı:	76

1.9.4. Van Müzesindeki Urartu Kitabeleri	77
1.9.5. Van Müzesindeki Urartu Kitabeleri	77
1.9. 6 Van Müzesindeki Urartu Kitabeleri	77

II. BÖLÜM VAN BÖLGESİNİN TARİHİ

1.1. Van Bölgesindeki Tarihî Kaleler	79
2.1.1 Van Kalesi	79
2.1.1.1 Van Şehri Tahkimatı (Surları)	90
2.1.1.2 Van Kalesi'nden Kalan Hatıralar	99
2.1.2 Toprak Kale	100
2.1.3 Ahlat Kalesi	102
2.1.3.1 Ahlat Şehrine ve Kalesine Dair Evliya Çelebi'den:	105
2.1.4 Bargiri (Muradiye) Kalesi	107
2.1.5 Amik Kalesi	108
2.1.6 Erciş Kalesi	109
2.1.6.1 Erciş Kalesi Hakkında Evliya Çelebi'nin Verdiği Malumat	111
2.1.7 Adilcevaz Kalesi	112
2.1.7.1 Adilcevaz Kalesi Hakkında Evliya Çelebi'nin Yazıları:	113
2.1.8 Hoşap Kalesi	116
2.1.9 Pizan Kalesi	118
2.1.10 Vestan (Hişet) Kalesi	119
2.1.11 Başkale Kalesi	119
2.2 Van Bölgesindeki Mağaralar	120
2.3 Van Bölgesindeki Köprüler	121

III. BÖLÜM KALELER MEDRESELER CAMİLER VE MEZARLIKLAR

3. Van Camileri	125
3.1.1. Evliya Çelebi'ye Göre Van Camileri	125
3.1.2. Hüsreviye (Kurşunlu Camii)	126
3.1.3. Hüsreviye Camii'n Dış Kapısının Üzerindeki Kitabe	127
3.1.4. Hüsrev Paşa Camii Vakfiyesi	127
3.1.5. Hüsreviye Camii Çinileri	131
3.1.6. Ulu Camii	132
3.1.7. Kaya Çelebi Camii:	137
3.1.8. El-Hac Kaya Çelebi Ali'nin Vakfiyesinden Müstahreç	138
3.1.9. Sinan Kethuda Camii	141
3.1.10. Kızıl Mescit	141
3.1.11. Mustafa Paşa Camii	142
3.1.12. Adilcevaz'da Harap Camii:	143
3.1.13. Adilcevaz'da Ulu Camii	144
3.1.14. Ahlat Kalesi'nde İskender Paşa Camii	145

3.1.15. Ahlat Kalesi'nde Kadı Mahmut Camii	146
3.1.16. Gevaş Camii	147
3.2. Van Bölgesindeki Medreseler:.....	148
3.2.1. Van Kasabası Medreseleri	149
3.2.2. Evliya Çelebi'nin Bildirdiği Medreseler:	149
3.2.3. İskender Paşa'nın 973 Hicret (1576) Yılı Tarihli Vakfiyesinin Van'a Ait Kısımının Tercümesi:	149
3.2.4. İskender Paşazâde Ahmet Paşa'nın 1582 Tarihli Vakfiyesi	151
3.2.5. Vastan Medresesi:	157
3.2.5.1. Tarihî Üç Vakfiyenin Tercüme Suretleri:	158
3.2.5. 2 Emir İzzettin Bey'in 785 Miladi 1383 Tarihli Vakfiyesi'nden: Çoravanis'taki Pay Zaviyesine Yapılan Vakıf.....	159
3.2.5.3 Emin Hasan Budak Beyin Hicri 961, Miladi 1554 Tarihli Vakfiyesinden.....	160
3.3. Tarihî Kümbetler.....	161
3.3.1 Erciş'te (Yar Ali Kümbeti)	163
3.3.2 Hüsrev Paşa Türbesi:	164
3.3.3 Şeyh Abdurrahman Horasani Baba Yanındaki	166
3.3.4 Van'da Orta Kapı Mezarlığı Kümbetleri	166
3.3.5 Gevaş'ta (Halime Hatun) Kümbeti:.....	168
3.3.6 Başkale Pizan Köyünde Hüsrev Paşa Kümbeti	169
3.4 Ak-Karakoyunlu Heykelleri Hakkında	171
3.5 Van Bölgesi Mezarlıkları	175
3.5.1 Van'da Orta Kapı Mezarlıkları	175
3.5.2 Şeyh Abdurrahman Horasani Baba Mezarlığı	178
3.5.3 Ahlat Mezarlıkları	180
3.5.3.1 Kadı Mahmut Mezarlığı	180
3.5.3 2. Ahlat Meydan Mezarlığı.....	181
3.5.4 Vestan Mezarlıkları	184
3.5.4.1 Hişet Mezarlığı:	184
3.5.4.2 Beyler (Gelmisan) Mezarlığı.....	185
3.5.5 Erciş Mezarlıkları.....	185
3.5.6 Adilcevaz Mezarlıkları	186
3.5.7 Pizan Mezarlığı	188
3.5.8 Diğer Mezarlıklar	188

IV. BÖLÜM VAN'IN BİLGİNLERİ KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİ KÖYLERİ DAĞLARI VE VAN GÖLÜ

4.1. Van'ın Bilginleri	191
4.1.1. Şair Yazıcı.....	191
4.1.2 Vanî Mehmed Efendi	192
4.1.3 Van Kulu Mehmed Efendi.....	194
4.1.4 Timur Paşa	195

4.1.5 Tayfur Bey	195
4.1.6 Galib Paşa	196
4.1.7 Demiroğlu Tefvik Bey (1856-1930)	197
4.1.8 Zeki Tahir Demiroğlu	199
4.1.9 M. Süleyman Demiroğlu	201
4.1.11 Vanî Çelebi	204
4.1.12 Vehbî Dede	204
4.1.13 Feyzî Salih Efendi	205
4.1.14 Abdulkaki Sadi Efendi	205
4.1.15 Dürri Ahmed Efendi	206
4.1.16 Şair İbrahim Hoca	207
4.1.17 Şânî Efendi	207
4.1.18 Şair İzzi	208
4.1.19 Ahmet Kuralkan	208
4.1.20 Mehmed Dede	209
4.1.21 Kara Müftü Oğulları	210
4.1.22 Osman Nuri Efendi	212
4.1.23 El-Mevlâ Ömer Efendi	212
4.1.24 Çelebi Abdullah Efendi	213
4.1.25 Dört Hattatımız	213
4.1.26 Nûhzâde Bedreddin Ömer Efendi	214
4.1.27 Sabri Eş (1867-1942)	215
4.1.28 Arapoğlu İsmail Efendi (1858-1951)	215
4.1.29 Ziyaaddin Arvas	216
4.1.30 Erçisli Emrah	217
4.1.31 Âşık Hayretî	219
4.1.32 Halk Ozanlarından Adilcevazlı Hatiboğlu Hasan Ertürk	221
4.1.33 Adilcevazlı Mehmed Şengöz'den	221
4.1.34 Adilcevazlı Yusuf Özer'den	222
4.1.35 Van Tarihi Müverrihi	222
4.2 Halkiyat Kısmı	223
4.2.2 Ata Sözleri, Darb-ı Meseller	228
4.2.3 Halk Sözlerinden Örnekler	229
4.2.4 Ziyaretler (Yatırlar)	237
4.2.5 Hâlâ Yaşayan Bazı Halk İnançları	238
4.3.1 Meyveler	239
4.3.2 Sebzeler	240
4.3.3 Tarla, Bağ, Arazi Adları	240
4.4 Van Bölgesinde Kağnı	241
4.5 Van Gölü	243
4.5.2 Van Gölü Coğrafyası	243
4.5.3 Gölün Tuzluluğu	244
4.5.4 Gölün Menşei	245
4.5.5 Gölün Seviye Değişikliği	246
4.5.6 Van Gölü Adaları	251

4.6 Bölge Ahalisi.....	259
4.7 Van Bölgesinde Köyler	261
4.8 Van'daki Dağlar	262
4.8.1 Süphan Dağı	262
4.8.1.1 Süleyman Erdinç'in Süphan Dağı Tırmanışı ile İlgili Hatıraları	263
4.8.2 Nemrut Dağı.....	267
4.8.2.1 Nemrut Krater Gölü	268
4.8.2.2 Nemrut Dağı'nın Jeolojik Tarihi	270
4.9 Etütler.....	273
4.9.1 Van Gölü Civarında Korzot Petrolü	273

V. BÖLÜM

5. VAN BÖLGESİNDE İSLAMİYET'İN YAYILMASI.....	275
5.1 Arap İstilasası	275
5.2 Mervanoğulları İdaresinde Van	278
5.3 Selçuklular İdaresinde Van	279
5.4 Ahlat Şahlığı	283
5.5 Eyyubiler İdaresinde Ahlat ve Van.....	286
5.6 İlhanlılar İdaresinde Van Bölgesi:	289
5.7 Karakoyunlular İdaresinde Van	290
5.8 Timurlenk İdaresinde Van	293
5.9. Akkoyunlular İdaresinde Van	295
5.9.1. Şevli Aşireti ve Otluk Belli Savaşı.....	296
5.10. Safevîler İdaresinde Van.....	297
5.10.1. Safevî İdaresindeki Bölge Teşkilatı.....	299
5.10.2. Mimar Sinan'ın Vangölü'ndeki Gemi İnşaâtı.....	304
5.11. Beylerin Hâkimiyetinde Van	306
5.11.1. Hakkâri Yahud İrisan Beyleri	306
5.11.2. Mahmudî (Hoşap) Beyleri	314
5.11.3. Müküs Beyleri.....	316
5.12. Belgelerde Van	317

VI. BÖLÜM

6. OSMANLI İDARESİNDE VAN	365
6.1. 1592 Tarihli Van'a Ait Mühimme Kayıtları:.....	365
6. 2. Van Beylerbeyine Gönderilen Buyruk.....	365
6. 3. Van Beylerbeyine: (Hicri 1003/Miladi 1594).....	366
6.4. Erçiş Sancağı İhsan Olunan Zal Paşa Oğlu Mehmed'e Buyruk	366
6.4.1. Tımar Tezkeresi Hakkında:	366
6.5. Tebriz Beylerbeyine Buyruk	367
6. 6. Van Beylerbeyi Kadısına Buyruk	367
6. 6.1. Mühimme Kayıtlarında Adilcevaz Beyine ve Kadısına Olan Buyruk:	367
6. 6. 2. 1595 Tarihine Ait Adilcevaz Maliye Kayıtları	368
6. 7. Erçiş Sancağı Beyi ve Kadısı Ahlat, Adilcevaz Kadıları Dergahı	368

6. 8. 1595 Tarihli Mühimme Kaydı.....	369
6.9. Bitlis Hâkimi Şerefhan'ın Hasları Hakkında:.....	369
6.10. Nahiye-i Van: Hasha-yı Mirmiran-ı Vilayet-i Van Benam-ı Mustafa Paşa	370
6.10.1. 1598 Tarihli Mühimme Kaydı.....	371
6. 11. Yüzyıl Van'a Ait Mühimme Kayıtları.....	371
6.12.1604 Tarihli Mühimme Kaydı	372
6. 13. 1604 Tarihli Mühimme Kaydı	373
6.14. 1605 Tarihli Mühimme Kaydı	373
6.15.1. Van Kadısına, Yeniçeri Kadısına, Van Kulu Ağasına	374
6.16. Sabık Van Valisi Mustafa Paşa'ya.....	375
6.17. 1610 Tarihli Mühimme Kaydı.....	375
6. 18. Van Kalesi'ndeki Dergâh-ı Mualla Yeniçerilerinin Mevacibleri İçin Maaşları.....	376
6. 19. Van'da Mürtezika Sınıfının Durumu	377
6. 19.1. Van'daki Tekye ve Zaviyelerin Bakımsızlığını Gösteren Buyruk.....	377
6. 19. 2 İran'dan Van'a Gelen Tüccarlardan Alınan Selamiye Hakkında	377
6. 20. 1610 Tarihli Mühimme Kaydı	377
6. 21. Sabık Van Kadısının Almış Olduğu Arpa Ücretleri Hakkında Buyruk	378
6. 22. Van'da Tevcih ve Arazi Meselelerine Dair Mühimme Kayıtları	379
6. 23. Hüseyin Ali bin Şahali Arslan Mühürlü Bir Müracaat:.....	379
6.24. Van Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın Bir Gönüllünün	379
6. 25. Ermeniler Tarafından Van'da Kalb Para Basıldığına Dair Kayıt	382
6. 26. 1615 Tarihli Mühimme Kaydı	382
6. 27. Erciş'te Zeamet Meselesi ile İlgili Mühimme Kaydı.....	383
6. 28. Hoşab Hâkimi ile Hakkâri Hâkimi Arasındaki Anlaşmazlığı Gösteren Bir Hüküm:	383
6. 29 .1617 Tarihli Mühimme Kaydı	384
8.10.1618 Tarihli Mühimme Kaydı	384
6. 30. 1618 Tarihli Mühimme Kaydı	385
6. 31. 1619 Tarihli Mühimme Kaydı	386
6.32. 1623 Tarihli Mühimme Selmas Han'ın Erciş'i İşgali	387
6. 33. 1626 Tarihli Van'daki Mali Durumu Bildiren Kayıd	387
6.33.1. 1631 Tarihli Van'da Padişah Haslarını Gösteren Kayıt	387
6.33. 2. Van ve Bitlis' te Padişah Hasları	388
6. 33. 3 1601 Tarihli Van Vilayeti Timar Defteri'ndeki Van'a Ait Zeametler.....	388
6. 34. 1632 Tarihli Mühimme Kayıtları'nda Van'da Tedhiş ve Karışıklık	391
6. 35. 1633 Tarihinde Tebriz Hanı Rüstem'in Van'ı İşgali.....	392
6. 36. IV Sultan Murad'ın Van'a Gelişi	392
6. 37. Eyaleti Van'ın Teşkilatı	393
6. 38. 1636 Tarihli Mühimme Defterlerine Göre Van Bölgesindeki Ocaklıklar	393
6. 39. Van Kalesi'nin Tamir ve Termimin Dair Buyruk	394
6. 40. Erdelan Hâkiminin Ayaklanması Üzerine Gönderilen Buyruk	396
6. 41. Van'ı İlgilendiren Çeşitli Konularda Yazılmış Buyruklar	396

6. 42. Muhtelif Tarihlerde Van' Bölgesinde Bastırılmış Para ve Sikkeler:	399
6.42.1 Osmanlı Devrinde Van'da Basılan Sikkeler.....	399
6. 43. Van teşkilatı:	399
6.43.1. 1641 Tarihinde Van Bölgesindeki Mîrî Arazi ve Yurtluk ve Ocaklık Toprakları	401
6.43.2 Erciş, Adilcevaz, Bargiri (Muradiye) Timar-ı Mîrî Arazi Rejimine Tabi Olup Buradaki Yöneticilerin Nasbına Dair Kuyudat	402
6.43.3. 1650 Tarihli Erciş Nahiyelerine Ait Timar Durumu	406
6.44. Van Timari Hakkında	407
6. 45. Melek Ahmet Paşa'nın Van'a Beylerbeyi Olarak Gelmesi	408
6. 46. Van Kalesi'ndeki Yeniçerilerin Mevacib (Maaş) İcmali	413
6.47. 1660 Tarihinde Van Bölgesinde Büyük Bir Taun (Veba) Başgösteriyor	413
6. 48. Kaya Çelebi'nin Katli	414
6. 49. Van Beylerbeyiliğine Yapılan Tensipler	415
6. 50. Van'a Yazılan Buyruk:	420
6. 51. Vanî Mehmed Efendi'nin Ölümü Üzerine Yazılan Mersiye	424
6.52. Erciş Kalesi'nin Gölün Yükselmesi ile Su Altında Kalması	425
6. 53. Van Valisi'ne Gönderilen Bir Hüküm	426
6. 54. Beylerbeyi Hasan Paşa'ya Gelen Bir Buyruk	427
6. 55. Sağkol Ağası Camuşcuzâde Mehmed Ağa'nın Katledilmesi	427
6.56 Erciş ve Bargiri (Muradiye)'de Celali Taifesi ile İlgili Hüküm	428
6.57. Van'daki Gayri Müslimlerle ilgili Buyruk	430
6. 58. Erciş ve Çevresinde Hemoi Aşiretinin Garet ve Talanı	431
6.59. Van'daki Ulu Cami Mütevellisi hakkında Van Kadısının Müracaatı	434
6. 60. Vangölü'nün Yükselmesi ile İlgili Bir Hüküm:	436
6. 61. Van'a Gelen Tevcihler	439
6. 62. Mollakasım Zaviyesinin Şikâyeti	445
6. 63. Hakkâri ve Bitlis Hâkimlerine Gönderilen Buyruklar	448
6. 64. Camuşcuzâdeler ve Lotizada Yusuf Ağa'nın Sol Kol Ağası Olarak Atanması	449
6.65. Van Vilayetinde Vaki Kadılara Gönderilen Hüküm	453
6. 66. Osman Eşkiyasının Beyazıt ve Erciş' Kalesindeki Sirkati	454
6. 67. Van Valiliğine Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Tayini	457
6.68. Van'daki Sergdengeçtilerin Vazife ve Yevmiyelerine Dair	460
6. 69. Van Eyaletindeki Hâkimlere Gönderilen Buyruk	461
6.70. Timur Paşa'nın Van Beylerbeyliğine Tayini	468
6.71. Ensarilerin Van Bölgesine Ahlat ve Adilcevaza Yerleştirilmesi	472
6.72. Van Kadılarına Gönderilen Hüküm	480
6. 73. İran'dan Gelen Sünni Türkmen Aşiretinin Adilcevaz'a Yerleştirilmesi	481
6.74. Van Valisi Hüseyin Paşa'ya Gelen Emir	484
6. 75. 1748 Tarihinde İran'dan Van'a Göç Eden Türkmen Aşiretleri: Küresinli Akçakoyunlu, Gıdırılı, Hadi Tanıklı Aşiretlerinin İskanı	484
6. 76. 1155 (1742) Senesinden 1159 (1746) Senesine Kadar Van Kalesi İçin Satın Alınan Zehayir	487

6. 77. Tarihî Bir Hatıra Olmak Üzre Mahzaredeki İmzalar	490
6.78 . Van'da Başiboş Lavendlerin Sebebi Olduğu Tedhiş ve Sorunlar	494
6. 79. Van'daki Şamramın Medine-i Münevvere Vakfına Ait Olup Olmadığı Meselesi	497
6.80. Şikak Aşireti Ahalilerinin Arzuhalı	502
6. 81. Erzurum Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya Gönderilen Buyruk	507
6. 82. Levend Teşkilatının Kaldırılması Meselesi	510
6. 83. 1782 Tarihinde Van Kalesi'nin Sayım Cedveli	513
6. 84. 1782 Tarihinde Van Kalesi'ndeki Topların Sayım Cedveli	516
6. 85. Van Kalesi'nin Toplarının Tamirine Ait Masraf Listesi	519

VII. BÖLÜM

7. OSMANLI İDARESİNDE VAN	523
7.1. Van Beylerbeyliğine İkinci Defa Timur Paşa'nın Tayini	523
7.2. Tiflisten Van'a Gelenlerin İskânı	523
7. 3. Timur Paşa'nın Rakka Eyaletine Tayin Olunması	524
7.4. Van'daki Elviye Beyleri Hakkında Bilgi Talebi	527
7. 5. Van Muhafızlığına Mehmed Emin Paşa'nın Nasbı	529
7. 6. Van'da Yeniçeri Ocağı Kışlasının Tamiri	529
7. 7. Van Kalesi'nin Tamiri için Yapılan Keşif	530
7. 8. 1798'de Van'dan Gönderilen Bir Mahzarda İmzaları Bulunanlar Vanlıların İsimleri	531
7. 9. Timurzâdelerin Soyu ve Timurzâde Müftü Tahir Efendi	532
7.10. Camuşcuoğulları ve Topçuoğullarının Demiroğulları'na Karşı Nüfuz Kavgası ve Camuşcuoğulları ve Topçuoğullarının Rodos'a Nefyi (Sürgünü)	532
7. 11. Topçuoğlu İshak ve Camuşcuoğlu Hüseyin'in Rodos Sürülmesi	534
7. 12. 18 Günlük Bir Valilik Tayin Timurzâde Mehmede Emin Paşa'nın Kars'a Nakli	535
7. 13. Timurzâdelerin Kendi İçindeki Nüfuz Kavgası	538
7. 14. Van Muhafızı Sadık Paşa'nın Azli	539
7. 15. İstanbul'dan Van Kalesi'ne Gönderilen Eşyalar	540
7. 16. Sadık Paşa'nın Katli	541
7. 17. 1805 Tarihinde Van Kalesi'nde Mevcut Top Miktarı	542
7. 18. Feyzullah Paşa'nın Valiliği	542
7. 19. Tophane-i Amire'den Van'a İrsal Edilen Mühimmat	545
7. 20. İdaredeki Keşmekeşlik ve Düzensizlik	546
7. 21. Van'ın Durumunu Gösteren Bir Vesika	547
7. 22. Van Kalesi'ne Gönderilen Mühimmat	548
7. 23. Adilceva Kalesi ile ilgili Bir Hüküm	549
7. 24. Bitlis Kalesi Neferatının Mevacibleri (Maaşları)	550
7. 25. Tertib-i mühimmat Cebhane-i der Kale-i Van:	552
7. 26. Van Ahalisi Adına Van Kadısı Tarafından da Gönderilen Arz	554
7. 27. Sıpkı Aşireti Meselesi	555
7. 28. Sedmanis Kalesi'nin İran Tarafından İşgal ve Tahribi	560
7. 29. Van'daki Baruthanenin Patlatılması Meselesi	560

7. 30. Erciş'te İran Şahı Adına Hutbe Okutulması Meselesi	569
7. 31. Van Bölgesindeki Aşiretlerin İskanı Sorunu	573
7. 32. Sert Mahmud Paşa'nın Van'daki Uygulamaları	574
7. 33. Muş Mutassarıfı Selim Paşa'nın Çapulculuğu	577
7.34. Timurzâde Derviş Paşa'nın Azli ve Öldürülmesi.....	578
7. 35. Timur Paşa'nın Beyazıt'ta Ruslara Karşı Zaferi	586
7. 36. Kayınlı Meydan Muharebesi:	586
7. 37. İran Müdürü Ağa Hasan'ın Sened-i Sureti:	593
7. 38. Van Kalesi: Bala-yı Kale ve Bedenlerde Mevcut Toplar:	596
7. 39. Van'daki Mahalle ve Köylerin Adedi	600
7.39.1 Bedirhan Bey ve Han Mahmud Hadisesi	608
7. 40. Tanzimat Sonrası Van Bölgesinin Tarihi	641
7.41. Doni Köyü'nde Gölet İnşası Talebi	642
7.42. Hakkârî'nin Van'a Sancak Olarak Bağlanması	642
7.43. Kırım Harbinde Beyazıt Sancağından Bir Kısım Halkın Erciş'e Yerleşmesi	643
7. 44. Doni Karyesinde Gölet'in Keşfinin Yapılması.....	644
7. 45. Mîrî Arazi ve Miras Hukuk ile İlgili Bir Belge	644
7. 46. Nehri Kalesi'nin Tamir ve Termimi ile İlgili Mazbata.....	645
7. 47. Hakkârî'nin Vilayet'ten Mutasarrıflığa Dönüştürülmesi.....	646
7. 48. Hakkârî'deki Nesturilerle İlgili Bir Buyruk	646
7. 49. 1863 Yılında Van'da İlk Ticaret Meclisi ve Odasının Kurulması	647
7. 50. Aziziye Kışlasının Kurulması	647
7. 51. Tanzimat Hükümlerinin Uygulanması ile İlgili Bir Buyruk	647
7. 52. Van Eyaletine Vali olarak Abdullah Munib Paşa'nın Tayini	648
7. 53. Van'ın Erzurum'un Sancağı Hâline Dönüştürülmesi	649
7. 54. Van'daki Telgraf Hattının Uzatılması ile İlgili Hüküm	649
7.55. Çatak'ta Tuzla Kurulması ile İlgili Buyruk.....	651
7. 56. Keşiş Gölünün (Turna Gölü) Tamir Bakım ve İnşası ile İlgili Meclis Kararı	651
7.57. Meclis Azası Mustafa Bey'in Bağçeler Mevkiinde Yaptırdığı Rüштиye	652
7. 58. Van'da Balık Bentlerinin Tamiri	653
7. 59. Van'da Heydaranlı ve Şemsiki Aşiretlerinin İskanı.....	653
7. 60. Van ile Doğubeyazıt Arasında Yapılacak Telgraf Hattı	653
7. 61. İran Aşiretlerin Talan ve Yağması	655
7.62. Nesturilerin Ruhani Lideri Mar Şamun'un Devletçe Taltif Edilmesi	655
7.63. Mar Şamun'un Bulunduğu Hamse Nahiyesi için Tertib Olunan Memur Kadrosu	656
7. 64. 1878 Harbi ve Van'da Kıtık ve Kuraklık	659
7. 65. Meclisi İdare-i Vilayetce Verilen Karar	660
7. 66. 1878'de Van'da Yangın Çıkması Üzerine.....	660
7. 67. Erciş'te Kara Yusuf Paşa Camii ile İlgili Evrak	662
7. 68. Berlin Barış Antlaşması Gereği Kotur'un İran'a Bırakılması	664
7. 69. Van'daki Aşiretlerin Islahı ve İskanı	665

7.70. 1878 Osmanlı Rus Savaşına Katılan Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Fehim Arvasi ile İlgili Yazı	666
7. 71. Van Gölü'nde Vapur İşletmesi ile İlgili Yazı	666
7.71.1. Van Gölü'nde Vapur İşletilmesi ile ilgili Ermeni Kavafiyan ve Sarafyan Artin'e Verilen İmtiyazın Şartnâmesi	667
7. 73. Van ve Hakkâri Arasındaki Telgraf Hattı Keşif Cetveli	669
7. 74. Hakkâri VilayetininTeşkil Olunması	670
7. 75. İran Aşiretlerinin Talan ve Yağması	671
7. 76. Van'da Afyon ve Patetes Ekilmesi ile İlgili Belge.....	672
7. 77. Şair İşkodralı Hasan Paşa'nın Van'a Tayin Edilmesi	672
7. 78. Van Postahane Binasının Yapılması ile İlgili Karar	673
7. 78. 1883 Van Nüfusu Sayımı	674
7. 80. Erciş Van Şosenin Tamiri Temimi ve Vanlı Vali Hamit Paşa	674
7. 81. 1863-1884 Arasında Van'da Maarif Durumu ile İlgili Davullu Müftüzâde Sabri Efendi'nin Mûtealaları	674
7. 82. 1774 Senesinde Adilcevaz'a Yerleştirilen Ensari Ailesi İlgili Bir Karar	675
7. 83. Van'da Yeni Kurulacak Kazaya II. Abdühamit'in İsminin Verilmesi	675
7. 84. Van'da Mülkiye Maliye ve Emniyetin Islahı	676
7. 85. Hakkâri Vilayetinin Lağvedilmesi	677
7. 86. Arvasi Hamit Paşa Hakkında Sahte Bir Mektup ve Van Ekabirinin İkiye Bölünmesi	678
7. 87. Van'da Timuroğulları (Demiroğulları) ve Dilaveroğulları Arasındaki Nüfuz Kavgası.....	679
7. 88. Van'da Maarif ve Bayındırlık Hizmetlerinin Yapılmasına Dair	681
7. 89. Abagay'da (Çaldıran) Aşiretlerin Düzen ve İskân Sorunları	682
7. 90. Van Gölü'nde Çalışan Buharlı Gemilerin Kömürü'nün Norduz'daki Kömür Ocağından Temini Hakkında Tetkikat	684
7. 91. Timurzâde Hurşit Paşa'nın Ölümü ve 1889 Van Depremi	684
7. 92. Erciş'te Hükûmet Binasının Yapılması Konusu	690
7. 93. Van'daki Ulu Camii Vakfı ile İlgili Bir Buyruk	690
7. 94. Van Valisi Halil Paşa İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri Davullu Müftüzâde Sabri Eş'in Anlattıkları	690
7. 95. Timuroğlu Ailesinin Adana'daki Kozanoğlu İsyanına Benzer Bir Eğilim Taşıdığını Bildirir Hüküm	694
7. 96. 1889 Tarihinde Van'da Meydana Gelen Şiddetli Deprem	694
7. 97. Ermeni Garabet Nediniyan'ın Başka Yere Nakdedilmesi Talebi	694
7. 98. Norduzda Bulunun Kömür Madeni ile İlgili Buyruk	695
7.99. 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Van Valileri Hakkında Bir Değerlendirme ..	695
7.100. Van Bölgesinde Çekirge Kasırgası	696
7.101. Van Bölgesinde Ermeni Meselesi.....	697
7.102. Ermeni İsyanı ile İlgili Resmî belgeler	700
7. 103. Van Vilayet Salnâmesinde Van	712
7. 103.1. Gevaş Kazası:	714
7. 103.1.1. Karçıkan (Reşadiye) Nahiyesi.....	714
7. 103.2. Şatak (Çatak) Kazası:	714

7. 103. 3. Erciş Kazası.....	715
7. 103. 4. Müküs Kazası	715
7. 103.5. Albak (Başkale) Kazası	716
7. 104. Hakkâri Sancağı	716
7.104.1. Gevar Kazası	716
7.104.2. Şemdinen Kazası	717
7.105.1904 Senesinde Van'da Kolera Hastalığı	721
7.106. 1905 Senesinde Van'da Kıtık Durumu	722
7.107. Van Valisi Tahir Paşa	723
7.109. Van Valisi Ali Paşa ve Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri.....	727

“Ad fontes” (Kaynaklara Doğru)

GİRİŞ

Bu dünyanın vefâsı hatırlanmaktır. Zamanın üst üste istiflediği unutulmanın katmanları altında gündelik şöhretler, sahte parıltılar süratle yok olduğunda geriye hafızanın ve hatıranın en dibinde esâslı ve özlü olan hakikatler kalır. Bu hakikatler geç de olsa, bazen bir araştırma sonucu bazen de tesadüf eseri gün yüzüne çıkarlar.

Tarih boyunca daima ağırbaşlı zihinsel asâlete sahip zekâlar, esâslı ve özlü olanın peşinde koşmuşlardır. Latinlerin “Ad fontes” dedikleri “kaynaklara doğru” yürüyen insanlara kaderin müstehzi oyununun biçtiği talih, ya geç anlaşıl-mak ya da geç keşfedilmektir. Esâslı ve özlü olanın peşine düşmüş araştırmacılar, köşelerinde gürültüsüz, gösterişsiz, nümâyîşsiz hakikat arayışında olan insanlardır. Onları ancak keskin bir göz, dikkatli ve yakıcı bir merak sayesinde tanıma şansına kavuşuruz. Faiz Demiroğlu da bu makûs talihi yaşamış bereketli zekâlardan biridir.

Elinizdeki bu kitap, Faiz Demiroğlu’nun *Van Tarihi* başlıklı evrakı ve yarım kalmış çalışmasının tarafımızdan tamamlanarak kitaba dönüştürülmüş hâlidir. Faiz Demiroğlu’nun bu çalışmasını yirmi beş yıl önce Millî Kütüphanede, senelerin üst üste istifleyip soldurduğu eski tozlu dergi yığınlarının en altında kalmış bir yazısından öğrenmiştim. Faiz Demiroğlu, 1939 tarihli Bursa’da yayımlanan *Demet* isimli bu dergideki makalesinde otuz yıldır “Van Tarihi” üzerine bir çalışma yaptığını haber veriyordu.

Faiz Demiroğlu’nun 1955 yılında yayımlanan *Adülhamid’e Verilen Jurnaller* ve *Van’da Ermeni Mezalimi* isimli iki küçük kitabından haberim vardı. Fakat *Van Tarihi* isimli eserini kütüphanelerde Van’la ilgili kaynakların hiçbirinde o güne kadar ne duymuştum ne de görmüştüm.

Yaklaşık yirmi yıl boyunca izini sürdüğüm fakat bir sonuç alamadığım Demiroğlu’nun bu evrakı benim için bir maceraya dönüşmüştü. Günlerce Faiz Demiroğlu’nun mezarının bulunduğu Bursa’daki Emir Sultan Mezarlığı’nda mezar zabıtları üzerinden ailesine ve çocuklarına ulaşmanın yollarını aradım. Bursa’daki 1930-1940’lı yıllarda yayımlanmış dergi ve mecmualar dâhil olmak üzere Faiz Demiroğlu’nun *Van Tarihi* eserini arayıp durdum. Zihnim peşinden koştuğum şeyin çok değerli bir maden damarının olduğunu söylüyordu. Fakat bunun izini nasıl sürecektim? İki nedenden dolayı bu eseri gün yüzüne çıkarmalıydım.

Birincisi, hayal ve hafızanın dibine çökmüş yaşamlar gibi seksen yedi yıllık zamanın üst üste istiflediği, artık kitapların, dergilerin en dibine düşmüş

isimsiz, adressiz, referans düğümü olmayan bir bilgiyi kim arayıp kim soracaktı? Nasıl ki devâsa bir kütüphanede en eski kitapların kitap mezarlığına dönmeye yüz tuttuğu, artık kimsenin arayıp sormadığı sahipsiz mezarlar gibi üzerinden seksen yedi yıl geçmiş bir çalışmayı nasıl bulacaktım?

İkincisi ise Faiz Demiroğlu'nun bu kayıp evrakını bulmayı kendime vicdani bir sorumluluk addetmiştim. Bu araştırmaya önce Faiz Demiroğlu'nun 1982'de Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünden çıkan kitabına ön söz yazan Prof. Oktay Belli'yi 2001 yılında bu kayıp eser için aradım. Oktay Belli uzun yıllar önce dağınık bir evrak getirildiğini fakat şimdi o evrakın akıbetinin ne olduğunu bilmediğini ifade edince bu yol da benim için kapanmıştı. Bu süre içinde Van'da, İstanbul'da, Bursa'da Demiroğlu, Timuroğlu soyadını taşıyan bu aileye mensup yüzlerce kişiyle görüştim. Bu kişiler bırakın Faiz Demiroğlu'nun eserini, çoğu Faiz Demiroğlu'nun isminden bile haberdar değildi. Bu görüşmelerden de bir sonuç alamadım. Faiz Demiroğlu'nun 1930'lu yıllardan başlayarak yazı gönderdiği Van'daki bütün mahallî gazetelerin Millî Kütüphanedeki *Devlet* nüshalarını gün gün taradım fakat oradan da bu evrak ulaşabileceğim somut bir iz bulamadım. Yirmi yıldır peşine düştüğüm bu yitik evraktan ümidimi kestiğim bir dönemde bu evrak bahtiyar bir tesadüfle bir gün karşıma çıktı. 2020 yılında bir sohbet Esnasında *Van Tarihi* hakkında konuşurken Faiz Demiroğlu'ndan bahsediyordum. Sohbet ortamında ilk kez tanıştığım Erkan Konyar bu ismin kendisine yabancı gelmediğini, sanki bu isme benzer birinin evrakını İstanbul Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nde gördüğünü söyleyince kalbimde ve zihnimde yüzlerce lamba yandı. Kendisinden birlikte gidip bakmayı rica ettim ve birlikte gittik. 20 yıldır peşine düştüğüm evrakı nihayet bulmuştum. Daha doğrusu o gelip beni bulmuştu. Arayanla aranılan şeyin birbirini karşılıklı çeken bir manyetizma gibi, o gelip nihayet beni bulmuştu. Belki de bu manyetizma Faiz Demiroğlu'nun ruhuydu.

İnsanın tarihle ilişkisi bir bakıma bir canlının bir ölüyle bağlantısı gibidir. Hayat da zaten öyle değil mi? Hayat hiç durmadan insanlar ve olaylar arasında yeni bağlantılar kurarak onları birbirine bağlar. Bu bağlar geçmişimizin en uzak noktalarıyla yaşadığımız zaman arasında bir hatıralar örgüsü örerek geçmiş şimdide bağlayan ruhsal köprüler değil midir?

Demiroğlu'nun bu yedi forma hâlinde dağınık bir biçimde yarım kalan evrakı, ömrü vefa etmediğinden, dosyalar hâlinde 87 yıldır sararmış, yıpranmış, kadidi çıkmış vaziyette artık önümdeydi. Faiz Demiroğlu otuz yıllık çalışmasını yayımlayamadan bu dünyadan göçmüştü. Bu çalışması seksen yedi yıllık ölümün ve unutulmanın birikmiş tozu altında unutulmuştu. İhtimal ki rahmetli Demiroğlu bu otuz yıllık emeğinin semeresini görmeden gözleri ve ruhu bu esere asılı kalarak açık gitmişti. Bu nedenle bu eserin yayımlanması onun muazez ruhuna serinlik getirecektir.

Ne ki insanlar ölüp gittiklerinde onlardan kalan maddi mirasın bölüşülmesi yakınlarının kişisel miras hukukuyla ilgilidir. Fakat manevi ve zihinsel mirasları ise düşünen ve araştıranların ilgisine mazhar olduğu ölçüde toplumsal bir değer kazanır. Bu nedenle zihinsel miraslar toplumun düşünceye, araştırmaya, bilgiye verdiği değer ölçüsünde anlam ve kıymet kazanır.

Faiz Demiroğlu, hayatını Van bölgesinin tarihini ve kültürünü araştırmaya hasretmiş bir araştırmacıydı. Kendisi 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Van'da beylerbeyliği, paşalık ve valilik yapmış, Van'ın yerli Türk ailelerinden Timuroğullarına (Demiroğulları) mensuptu. II. Meşrutiyet yıllarında Van nüfus müdürlüğü yapan Haydar Bey'in oğludur. Amcası I. Meclis-i Mebusan'da Van milletvekili olan Tevfik Demiroğlu'dur. Tevfik Demiroğlu aynı zamanda *Kutadgu Bilig*'in dizinini hazırlayan kişidir. Faiz Demiroğlu İkinci Meşrutiyet yıllarında Van'da askerî rüştiyeyi, daha sonra da Mekteb-i Harbiye'yi bitirerek orduda albaylık yaptıktan sonra 1930'larda emekli olmuştur. Faiz Demiroğlu Mekteb-i Harbiye'nin o sıkı çalışma disiplin ve terbiyesini edinmiş, yılmaz bir azimle Van tarihi konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Mühimme Defterlerinden, Ahkâm Defterleri, Tevcihat Defterleri, Arapça ve Osmanlı Vakfiyelerinden, Farsça kaynaklardan, Batılı seyyah ve gözlemcilerin kaynaklarından kendi yaşadığı döneme kadar Van'la ilgili ne yazılmışsa bütün bu bibliografyayı zihinsel olarak temellük etmiş bir araştırmacıydı.

Demiroğlu sadece teorik bir araştırmacı değil, 1930'lu ve 1940'lı

yıllarda Van ve çevresini karış karış gezip araştırmalar yapmış, Erciş'ten Başkale'ye ve Ahlat ile Adilcevaz arasındaki bölgenin bütün kültürel hazinelerinin gönüllü hazinedarı gibi arkeolog ve sanat tarihçisi titizliğiyle incelemiş, toprağın altında yok olmuş bir caminin kırık çini parçasını bile kutsal bir emanet gibi motiflerini çizip Topkapı Müzesine götürecek kadar kendi memleketine ve medeniyetine meftun bir insandı.

Demiroğlu 1930'larda Van ve havzasındaki mezar taşlarını tek tek ölçerek boyutlarını kayıt altına geçirecek kadar hassasiyete sahip bir araştırmacı olduğunu anlıyoruz. Sadece Van'ın tarihî yapılarını incelemekle kalmamış, edebiyatı, folkloru, kültürü, etnografyası, şivesi, deyimleri, hikâyeleri, şairleri, yatırları ve geçmiş yaşamın her yönüne tanıklık edecek evrak, mabet, mezar taşı, vakfiye senetleri, bütün bu tanıkları seferber edip tek tek belgeleyip, fotoğraflarını çekip yoğun bir çaba ve emek harcamıştır.

Demiroğlu 1930'larda Van'a geldiğinde halkevinde kalarak bölgedeki Urartu uygarlığına ait stelleri, kitabeleri, çivi yazılarını, camiileri, kaleleri, pek çoğu şimdilerde ortadan yok olmuş mezar taşlarının fotoğraflarını çekerek ölümün ve unutulmanın elinden kurtarmıştır.

Faiz Demiroğlu'nun *Van Tarihi*, kronolojik olarak Eski Çağ, Orta Çağ ve Yakın Çağ Van bölgesinin tarihinden oluşmaktadır. Birinci bölüm Van'da Urartular ve yazıtları, ikinci bölüm Van bölgesindeki tarihî kaleler, üçüncü bölüm

camiler, medreseler, kümbetler, mezarlıklar, dördüncü bölüm Van bilginleri, Van'da inançlar, Van'ın folklorundan oluşmaktadır. Beşinci bölümde ise Van ve havzasında İslam'ın yayılışı, nihayet altıncı ve yedinci bölümlerde Osmanlı yönetimindeki Van, mühimme, ahkâm, tevcihat defterlerine ve vakfiyelere dayanılarak anlatılmaktadır.

Faiz Demiroğlu'nun bu çalışmasının üzerinden seksen yedi yıl geçmiştir. Onun dönemindeki Van'la ilgili araştırmalar yabancı litaratür dâhil Eski Çağ Urartu medeniyeti üzerine yoğunlaşmış çalışmalardı. Günümüzde Van tarihi ile ilgili zengin bir bibliyografya artık oluşmuş durumdadır. Seksen yedi yıl önce yarım kalmış bir çalışmanın bazı bilgileri terimleri ve isimleri güncellenmeye muhtaçtır. Fakat tarih disiplini öyle bir disiplindir ki herkes kendi zamanının birikimiyle geçmişi araştırır. Dolayısıyla tarih bugünden yazılan bir şey olduğu için geçmişteki olayların kendisi değişmez fakat geçmişin bilgisi her araştırmacının kendi çağının bilgisi ve birikimi ölçüsünde değişebilir.

Kitapta Faiz Demiroğlu'nun özellikle Urartular bölümünde kullandığı isimler fonetik bakımdan bugün literatürde farklı biçimde kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu nedenle bu isimler bugünkü kullanıldığı biçimiyle güncellendiğini belirtmek gerekir. Örneğin 1930 yıllarda Urartu Kralı olarak yazılan "Argistinis" ismi şimdilerde "Argiştı" olarak yazıldı. Ayrıca Demiroğlu'nun latinize ettiği Osmanlıca metinler üzerinde dil bakımından bir değişiklik yapılmadı. Ancak bazı kelimelerin bugünkü anlamı parentez içine alınarak verildi. Faiz Demiroğlu bazı evrakların çevrim yazılarını Osmanlıca terkip ve terimlerin arasına çizgi bırakmadan bitişik olarak yazmıştı. Bu türden metinler aynen olduğu gibi aktarıldı.

Bu evrakın bulunma serüveni ne kadar heyecanlı ise yazılma serüveni bir o kadar meşakkatli ve yorucu bir süreçti. Bu kitabın yazılma sürecinde büyük özveri ve emek gösteren dostların katkı ve emekleri için şükran kelimesi kifayetsiz kalır.

Başta bu kitabın yayınlanmasında teşviğini ve desteğini esirgemeyen her zaman büyük medeni gayret ve işlerin insanı olan zihinsel meziyete sahip bir şehrin ilim ve irfanında kitap medeniyetinin bin altın madeninden daha değerli olduğunu kavrama fetanetine sahip sayın Van Valisi Dr. Ozan Balcı'ya hususi şükranlarımı sunarım. Kitabın metinlerinde okunmasında emsalsiz entelektüel gustosu ile öneri ve görüşleriyle katkı sunan genel yayın yönetmeni Göktürk Ömeroğlu'na; kitabın Urartu Bölümünün metinlerini tekrar tekrar okuyup güncelleştiren Prof. Rafet Çavuşoğlu'na; kitabın istatistik veri ve rakamlarını tablolaştırıp yüzlerce öneri ve değişiklik taleplerime sabırla sebatla katlanan sevgili oğlum Mehmet Eray Ebinç'e, Kitabın hukuksal süreçlerinde sayısız zahmete katlanıp şehir beyefendiliğinin bütün hasletlerine sahip Avukat Yavuz Coşkun beyin o fedakar özverisine şükranlarımı sunuyorum. Kitabın 380 fotoğrafını tek tek restore edip çözünürlüğünü düzelten

kıymetli dostum fotoğraf sanatçısı Tayfun Çiftçi'ye; ve Metin Gürpınar'a Faiz Demiroğlu'nun evraklarına ulaşmamı sağlayan Erkan Konyar'a; her zaman işini medeni bir özen içinde yapmayı kişilik hâline getiren Dr. Pınar Alçıçek'e; akademinin her daim çalışkan, öz verili, güler yüzü olan Dr. Gülsün Ebiri'ye; iyiliği, içtenliği kişilik çizgisi hâline getiren Gönül Ebiri'ye; akademik çalışmalarında sıkışık zamanların dervîşi, sabır ve sebatın öteki adı olan Dr. Bilal Demir'e; akademik istidadı ve öğrenme şevki, hiç büyümeyen bir öğrenci gibi her zaman canlı olan Dr. Arda Bayram Kuş'a; tashihlerde orijinal metinle dizgisi yapılan metni göz nuru ve zihinsel emeğiyle kelime kelime karşılaştıran Berivan Yılmaz, Çağlar Çiçek, Didem Geylani Harun Çelik ve Kader Canbey'e ne kadar arzı şükran etsem azdır.

Sait Ebinç

I. BÖLÜM

URARTU MEDENİYETİ

1. Van Tarihi ile İlgili Kitabiyat

1.1 Urartular Hakkında

Urartu medeniyeti hakkında Avrupa dillerinde, son zamanlarda muhtasar (kısa özlü) olarak Türkçemizde eserler yayınlanmıştır. Urartular için Asur tarihi de önemli bir kaynaktır. Bu konuya dair yayınlanmış eserlerden birkaçını aşağıya alıyorum:

C. L. Lehmann-Haupt'ın eserleri, Korpüsü, A. H. Sayce'in eserleri, A. Götz'e'nin eseri, François Thureau-Dangin'in (Sargonun Sekizinci Seferi), Marr ve Orbelli'in eserleri, *Journal Asiatique*'deki tetkikler, Lynch'in *Travels and Studies Armania*'sı, Mustafa Selçuk Ar'ın *Urartu Kılavuzu*, Mustafa Noyan'ın Sardur kitabelerine dair eseri ve sair eserler, J. Sandalia'nın iki cilt eseri. Van bölgesinde Ermeniler, Büyük İskender, Sasaniler, Bizanslılar ve diğer kavimlerin istilasına hakkında bu millet ve devletlerin tarihlerinde bilgi vardır. Ermeni tarihçilerinin eserleri Fransızcaya tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Bu eserlerin bir kısmı İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde, bir kısmı da Arkeoloji Müzesi kütüphanesinde vardır. Bölgede İslamiyet'in intişarını müteakib yazılan Arapça, Farsça eserlerden bir kısmı şunlardır: Vakidi'nin Ermeniyeye ve Azerbaycan *Fütühât-nâmesi*, bu eseri Van'da Ulu Cami hatibi olan Vanlı bir zat ana dilimize tercüme etmiş ise de adını yazmamıştır.¹ Bu eserden tarihî kısmımızda istifade edilmiştir. Dokuz ve onuncu asır müelliflerinden (yazarlarından) Belazori, Ahlat bölgesine dair bilgi vermektedir. İbni Haykal pek muhtasar (kısa) olarak bahseder. 1047 yılında buralara gelmiş bulunan seyyah Nasır Hüsrev Dehlevi Van'dan şu suretle bahseder:

“Rebiülevvelin on dördüncü günü Tebriz'den Merend yolu ile ve Emir Vehsudan'ın askerleri ile birlikte hareket ederek, Hoy'a gittik. Buradan da bir rehberle Bargiri'ye (Muradiye) vardık (Bargiri), Hoy'dan Bargiri'ye kadar olan mesafe otuz feresenktir.² Cemazielevvelin³ ikisinde mezkûr (belirtilen) mahalle muvaselet ederek (ulaşarak), oradan Van ve Vestan'a (Gevaş) vardık.

¹ İbni Nuh'un *Van Tarihi* Kitabıdır. Bkz.: İbni Nuh, *Van Tarihi*, haz.: Zeki Tekin, Ahenk Yayınları, Van 2003.

² Ferasenk (fersah), 12.000 adıma veya 1 saatlik yola denk geldiği kabul edilen eski ölçü birimidir. Denizcilikte kullanılan, eski Türk gemicilerinin kullandığı fakat günümüzde kullanılmayan 3 deniz miline eşit uzaklık birimi. Yaklaşık olarak 5.556 metreye eşittir.

³ Hicri yılın beşinci ayı.

Buranın pazarında domuz etini koyun eti gibi satıyorlar ve kadınlar erkeklerle bir arada oturarak çekinmeden şarap içiyorlardı. Buradan cemazielevvelin on sekizinde Hilat (Ahlat) şehrine vasıl olduk. Bu şehir Müslümanlarla Ermenilerin serhaddıdır. Bergiri'den buraya kadar on dokuz feresenktir. Bu yerin Nasruddevle adında da bir emiri vardır.”

Nüzhetü'l-Kulûb adlı eserde ise: Van'dan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Van, Vastan dördüncü iklimdendirler. Van bir kaledir, Vestan ise vasat derecede bir şehirdir. Evvelce büyük bir kasaba imiş, havası güzel, suları dağlardan gelir Ahlat denizine dökülür, bağlı, bahçeli, bol meyveli bir yerdir. Hukuk divanisi: 100.400 dinardır. Erciş, bundan evvel bir şehirdi. Şimdi bir kaledir. Tebriz ve veziri Hoca Alişah, etrafını hisar yaptırmış, müstahkem hâle getirmiştir. Hasılası buğday ve pamuktur (pembe). Hukuk divanisi: 74.000 dinardır.”

Hoşab bir kaledir. Varıdatı bin altındır. Bargiri şehri şimdi küçük ise de vaktiyle büyük bir şehir idi, Şenbeh dağının eteğine yaslanmış, Aladağdan gelen büyük bir su içinden geçer. Bağ ve bahçeleri, meyveleri boldur. İçinde müstahkem bir kalesi de vardır. Hukuki divanisi: 1500 dinardır. Amik: Ahlat denizi sahilinde büyük, müstahkem bir kaledir. Divan hukukisi: 13.900 dinardır. Aladağ Yaylası: Erciş Aladağ civarı büyük bir yayladır. Suyu çok, avı fazladır. Argun Han orada bir saray yaptırmış, yaz aylarında bu sarayda oturur imiş, hukuki divanisi 6500 dinardır. XII. yüzyıl tarihçilerinden İbni Arzak el-Fârikî'nin Arapça Meyyâfârikîn tarihinde Ahlat bölgesinden bahsedilmektedir. İbni Esir tarihinde bu havalideki hadiseleri anlatmaktadır. Hulusa büyük Arap tarihlerinde bu bölge hakkında az veya çok malumat mevcuttur. Abulferec de eserlerinde buralardan bahsetmektedir. Timurlenk'in tarihini yazan Şerefeddin Yezdi, Zafername'sinde Van Kalesi'nden uzunca bahseder. XVI. yüzyıl tarihçilerinden Hasan Bey Rumlı'nın eserinde de bölgeye dair malumat vardır. Nûr-ı Osmâniye kütüphanesinde ve Farsçadır. Şerefnâme ise bu bölgeden uzun uzadıya bahsetmektedir. Ancak vakayı (olayları) tamamen tarih sırasını takip etmemektedir. Osmanlı tarihlerinde buralara dair kadim dönemlere ait esâslı bilgi yok gibidir. En mufassal (ayrıntılı) malumat Evliya Çelebi Seyâhatnâme'sinin dördüncü cildindedir. Cihânnümâ'da da yeter derecede olmasa bile, izahat bulunmaktadır. Behram Dımışkı'nın eserinde de bazı bilgiler yazılıdır: Şu satırlar mezkûr (belirtilen) eserden alınmıştır:

Evsaf-ı Van:

Bu şehir Sahra'da Buhayre-i Erciş (Erciş Denizi), taraf-ı şarkında bir belde-i meşhure (ünlü belde) ve hısn-ı hasındır (sağlam korunaklı). Sultan Süleyman Irak seferinde iken Halep'te kışlakta Vezir-i Azam İbrahim Paşa mukaddem (ilk önce) vardığında Şah-ı Acem tarafından zapt olunurken, halkı itaat ve teslim ettiler. Şehr-i mezkûrın (belirtilen) iç ve dış hisarı vardır. İç hisarı şehrin tarafı garbisinde (batısında) yüksek kesme kaya üzerinde bir tarafı şehir ve varoş (çevre) ve bir tarafı hariç hısn-ı hasındır (sağlam ve korunaklı), taraf-ı şarkisi (doğusu) şehir canibidir, hisar gibi kesme kaya ve tarafı harici düz yerde mutat (alışlagelen) üzre taş kale çevrilip üç kapı konmuştur.

Şarkı (Doğusu), Tebriz kapısı, garbı (batısı) İskele kapısı, Şarkı ve cenubu bağ, bahçe olup şehir ve hisar gölden bir miktar şimale (kuzeye) müfasil (ayrılmış) düşmüştür. Lakin hisardan (kaleden) göle yol vardır. Muhasare (kuşatma) esnasında cümle büyü (evler) ve mahallat (mahalleler) ve çarşı, pazar ve hamam ve cevami (camiler) dahil surdardır. Hüsrev Paşa bir cami, bir medrese, hamam bina etmiştir. Dizdar (kale beyi), hisar eri ve nöbetçi yeniçeriler iç hisarda (iç kale) olup, bin beş yüz nefer kadar kul, ağaları ile ve beylerbeyi etbai (uyrukları) ile taşra hisardadırlar. İskelesine Erciş ve Adilcevaz'dan sefineler (gemiler) gelir, gider. Etrafta dağlar nısıf (yarım) merhale kadar yeredirler. Bargiri (Muradiye): Van şimalinde bir belde, bir livadır. Kalesi harab idi, Sultan Süleyman tecdid etti (yeniledi). Erciş: Van'dan garbe olup, Hoca Taceddin Alishah veziri bina etmiştir. Mahsul-i pembedir (pamuktur)

Buhayre-i Erciş: Devri üç, dört konaktır. Taamı bir miktar telhtir (acımsı). Yılda bir gün tarh (çıkarmak) derler balık çıkar. Bu balık gayet mukavvidir. Erciş şehri ile Amik mabeyninde (arasında) Bend-i Mahi vardır. Hükûmet-i Hakkâri: Yirmi bin kılıçtır. Bu vilayet, İmadiye şarkında ve eyaleti Vestan nevahisi (nahiyesi) garbindadır (batısındadır) Şimalen (kuzey tarafından) Bitlis hükûmeti, cenuben (güney tarafından) Şehr-i Zor, bu hükûmet eyaleti Van'a tabidir. Hâlen darülhükûmeti (hükûmet konağı) Çölemerik'tir. Bunda olan nevahi akla hesaba gelmez. Bu mahâlde ancak bu kadar zikr olunmuştur. Ahtamar: Mezkûr (belirtilen) gölün kenar-ı cenubisinde (güney kıyısı) kârib (yakın) bir küçük cezire (ada) ve kaledir. Bu eserde Süphan Dağı'nda bir mağaradan ve içinde de bir hayvandan bahsedilmektedir.

Ahlat'a dair Tarih-i Hilad (Ahlat Tarihi), Müşerref bin Ebi Mutahhar el-Ensari birçok eserler yazdığı muhakkak ise de bunların zamanımıza kadar geldiğini bilmiyorum.

Van tarihinin Osmanlı Devri için en zengin kaynakları Başbakanlık Arşivindeki malzemedir. Maalesef bu malzemenin tasnifi, çok, pek çok uzun sürecek gibidir. Tasnif edilmiş vesikalar arasında, Mühimme Defterlerinde, İradelerde, Ahkâm Defterlerinde Van'la ilgili belgeler tamamen alınmış ve Van Tarihi kısmına konulmuştur. Ancak Evkaf ve eski kuyudatı (kayıtlar) esaslı (köklü) tetkike (araştırmaya) vakit bulamadım. Buralardaki belgeler de çok fazladır. Her biri büyük bir yekûn (toplam) tutar. Bunlardan başka bölgede bazı şahsiyetlerde bulunan vakfiyeler, not defterleri ve sair vesikalardan da birkaçını tespit edebildim. Bilhassa Hakkâri beylerine ait olan belge pek orijinaldir. Bunlar da tarih kısmında belirtilecektir.

1.2. Van Bölgesinde Kavmî (Etnik) Durum

Van bölgesindeki etnik durumu gözden geçirmek için en birinci malzeme Arkeoloji alanında yapılmış olan kazılardır. Bu hususta en salahiyyetli malumat da bu kazılara ait raporlardır, bölgede geniş kazılar yapılmadığından mevcutla iktifa zarureti vardır. Van kalesi çevresinde ve Tilki Tepe'deki höyükte elde edilen araştırma sonuçlarına nazaran Tilki Tepe'de bulunan malzeme milattan

II. BÖLÜM VAN BÖLGESİNİN TARİHİ

1.1. Van Bölgesindeki Tarihî Kaleler

Van bölgesinde tarihî, mimari değer taşıyan kaleler vardır. Bunların hemen hepsi de hâlâ varlıklarını muhafaza etmektedirler. Kaleler üç surette yapılmışlardır:

a) Sarp kayalar üstünde inşa olunmuş kaleler: Amik, Hoşab, Pizan, Bargiri ve Kalecik.

b) Düz, arızasız arazide inşa edilmiş savunma yerleri, kaleler: Ahlat, Erciş.

c) Kısmen kayalardan faydalanmak, kısmen de surlarla çevrilerek vücuda getirilmiş kaleler: Van, Adilcevaz, Vastan Kaleleri. Bu eserlerin en muhteşemi, heybetlisi, kudretlisi Van Kalesi'dir.

2.1.1 Van Kalesi

Doğusunu Erek dağı ve zemzem silsilesi eteklerinin, batısı gölün kapadığı tatlı meyilli düzlüğün göle yakın kısmında Van kayası bulunmaktadır. Kaya yekpare, münferid (tek) bir kütledir. Gölden uzaklığı iki kilometre, Toprak Kale eteklerinden uzaklığı ise sekiz kilometre kadardır. Ünlü seyyahımız Evliya Çelebi'nin dediği gibi, kaya muazzam çökmüş bir deveyi andırır. Kaya doğudan batıya uzanmaktadır. Uzunluğu takriben: 1.270 metre, eni 700 metre, zeminden yüksekliği ise 80 metre kadardır. Bu benzetişe göre: Asıl Kale (iç kale-gurab) devenin hörgücünü Tebriz kapısı tahkimatı, boynunu ve kafasını, Sardur burcu da arkasını teşkil etmektedir. Kayanın Güney tarafı, pek sarp, çıkılması imkânsız bir şekildedir. Ancak, ön kısımda, Tebriz kapısı yakınlarından çıkılabilir. Kayanın kuzeyi ise tatlı meyilli, çıkılması nispeten kolaydır. Doğu tarafı, dar, sivridir. Batı tarafında çıkılacak tek yol vardır. Bu yol da kaleye gidilecek en kolay, tatlı meyilli yoldur bugünkü belgelere göre, kalede en eski eser de buradaki Kule, burçtur. Mevcut temele, temeldeki taş bloklara bakılınca bu kulenin, burcun pek heybetli, muhteşem bir yapı olduğu anlaşılır. Bu tesis kaleye çıkan yolu kapamaktadır böyle büyük bir tesisle kalenin müdafaasına neden lüzum görülmüştür. O hâlde Sardur'un bize kadar gelen eseri kaledeki mevcut olması lazım gelen birçok tesisleri muhafaza etmek için yaptırılmıştır. Buraya neden "Madır Burcu" "Matur Kalesi" adı verilmiştir.

[Kitabeler okunduktan sonra kitaplarda “Sardur Burcu” diye yazılmaktadır.] Bu ad incelenirse, görülür ki: “Madır” veya “Madır” değil, “Batur” olacaktır. Batur ise kudretli, dayanıklı, ünlü demektir. Bu, kalenin batısını kapatmak üzere, kuzeyden güneye doğru inşa edilmiştir. (F.1) Aşağıda Madır Burcunun değişik açılardan fotoğrafları görünmektedir.

Kalenin Batısındaki Madır Burcundan Değişik Görüntüler

Bu tesis, zamanla dolmuş, kapanmış durumda iken, son iki asır zarfındaki arkeolojik araştırmalar dolayısıyla etrafı temizlenmiş, Temel meydana çıkış bulunmaktadır. Temelde altı kitabe vardır: (kitabeler kısmına müracaat) Sardur Kalesi temeli mustatil (dikdörtgen) şeklindedir. Genişliği: 12.65 metre, uzunluğu: 48.00 metredir, müstatilin kuzey ve güney uçları içeriye, doğuya doğru çıkıntılıdır. Mevcut kısım büyük ve yontulmuş bloklardan, harçsız olarak meydana gelmiş, dizilmişlerdir. Bu muazzam bloklar nereden ve hangi vesaitle taşınmıştır? Kitabede bir “Alniuni” adı geçmekte ise de bu neresidir? Kesin olarak bilinmemektedir.

Fotografdaki dört kahraman Madır Burcunda üstünde durmakta ve yurdun ebedi bekçileri olduklarını ne güzel canlandırmaktadırlar. Diğer iki fotoğrafta de Madır’ın üzeri ve yontulmuş bloklar görülmektedir. Burcun batı yüzünde beş sıra taş görülmektedir. Birinci (temelde) sırada üç blok vardır. Diğer blokların toprağa gömülü olduğu sanılmaktadır. İkinci sırada dahi tamamen topraktan temizlenmemiştir ve beş blok açıktadır. Üçüncü sırada yirmi blok vardır, dördüncü sırada ise on yedi blok mevcuttur. Beşinci sıradan blokları dağılmıştır. Ancak altı blok kenarda durmakta, bazı bloklar da “F”de

görüldüğü gibi, dağınık hâlde bulunmaktadırlar. Bu cephenin bir kısmı sulak, bataktır. Burcun kuzey yanında, yüzünde ise: birinci sırada sekiz, ikinci sırada beş, üçüncü sırada altı, dördüncü ve beşinci sıralarda beşer blok vardır. Bu yüzün altından sular çıkmaktadır.

Suların, Horhor'dan geçen sular olduğu muhakkaktır. Asırlardan beri akan, fışkıran bu berrak suların temeli ve taş blokları çökertmediği dikkate değer. Bu kuzey yüzde kitabe yoktur. Burçtaki kitabelere dair "Urartu" yazıtları kısmında bilgi vardır

Madır Burcunun Değişik Açıdan Bir Fotoğrafı

Fotoğrafta görüldüğü üzere tesisat, kaleye çıkan en kolay, kısa, arızasız yolu kapamaktadır. Resimde çizilen yolu takip edelim: Yol batıdan kayanın doğusuna doğru ve kuzey tarafındandır. Burada tahkimat mevcut değildir. Ancak bazı merdiven basamakları, sağda kayaya oyulmuş yerler vardır. Sağda bir düzlük, boyun görülür, bu boyunda yürüyünce bir mağara ağzına, yere, aşağıya doğru bir yarığa rastlanır. Buradan sonra ağzına, yere, aşağıya doğru bir yarığa rastlanır. Bu ağız, tabiidir, herhangi bir tesirle husule gelmiştir. Horhor'dan çıkan dar tünelin üst ağzıdır. Buradan Horhor'a inilir. Ancak bir insan geçebilir. Bu düzlüğün ilerisi uçurumdur, aşağıda şehir harabesi görülmektedir. Yukarıdaki yalçın kayada da meşhur Horhor mağaraları kazılmıştır. Yine esas yolu takip edelim: Az ilerleyince surlara, tahkimata tesadüf ederiz. Surlar, kayanın güneyinden başlayarak kuzeye doğru inmektedir. Dış kapıya geliriz

III. BÖLÜM

KALELER MEDRESELER CAMİLER VE MEZARLIKLAR

3. Van Camileri

3.1.1. Evliya Çelebi'ye Göre Van Camileri

Yukarı kalede Van Camii ta Hazreti Davud asrında bina olunmuş bir mabed-i kadimdir. Badehu Hazreti Ebabekir ilçilik ile geldikte mescid oldu. Nice yüz mülük eline düşüb ve yine camii olarak ahir 940 tarihinde Sultan Süleyman tamir ve tevsî ettirerek (genişleterek), ismini Süleyman Han Camii dedirtmiştir. Bir kapulu hayli vasi (geniş) bir camiidir. Bir minaresi var, hatta Van'da bir zelzele-i azime oldukta minare münhadim olup kalmagla yeniçeri ağası Ömer Ağa bir musanna minare bina ettirmiştir ki: alemi vakti zuhure kadar ebr-i kebud (mavi bulut) içinde kalır, bu iç kalede bundan gayri cami yoktur. Cümle pencereleri aşağı şehre ve Erdemit sehrasındaki bağ ve bahçelere nazırdır. Andan sonra bina olunan aşağı Kalede Ulu Camii Azerbaycan hükümdarlarından Akçe koyunlu Şah Cihan'ın binasıdır. Bundan büyük cami yoktur.

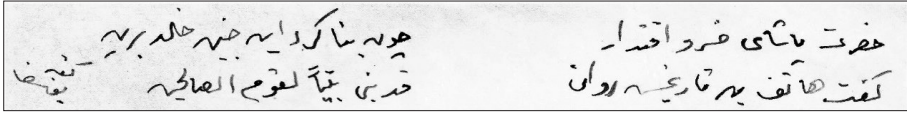
Evliya Çelebi'nin ulu camiye ait yazıları, bu cami bahsindedir. Tebriz Kapısı Camii kadim bir mabeddir ama banisi malum değildir. Bunun da haricinde medresesi vardır. İskele Kapısı camii: Abbas Ağa nam bir hümanın binasıdır. Evliya Çelebi, Van camilerini pek muhtasar yazmıştır. Mesela Kaya Çelebi medresesinden bahsettiği hâlde camiinden malumat yoktur. Van kalesindeki cami mevcut temellerine göre basit bir binadır, bir mescittir. Minaresinin şerefeden aşağı kadim mevcuttur. Bu minarenin inşasında da fevkaledelik göze çarpmamaktadır. Hâlbuki Kaya Çelebi bu mescide nazaren çok büyük bir mabeddir. Evliya Çelebi'nin İskilib kapısı dediği de iskele kapısıdır. Merhumun böyle benzetişleri çoktur. Mesela Ahtamar adasına Ahdım var adası diye yazar. Hele Van mı “Vank” ile mukayese etmesi tarihî bir değer taşımamaktadır. Bazı tarihlerin Van Kalesi'nde bir deyr-i kadimden bahsetmesi bu zihabı vermekte ise de bu kiliseyi mescidin yerinde değil, Sardur burcunda, Madır'da aramalıdır. Belki de Sen-Jan kilisesi oradadır. Rahmetli seyyahımız Mustafa Paşa Camiini de kaale almamıştır. Hülâsa bu mudakkik şahsiyetin Van camilerindeki ihtisarı şâyân-ı kayıttır.

Bu vesile ile Van'daki camilerin tespit edebildiğim adlarını aşağıya alıyorum: Ulu cami, Kızıl mescid (Hureniye), Mahmud Ağa, Abbas Ağa, İskele Kapısı, Sinaniye, Şatıroğlu, İskender Paşa, Hüsreviye, Kaya Çelebi, Mustafa Paşa, Kara Hoca, Tebriz Kapısı, Boyahane, Hüsrev Paşa hamam civarındaki cami (adını tespit edemedim), şehir haricinde: Şabaniye, Hatuniye, Suhbeti-

ye, Emin Paşa, Memişef., Topçuoğlu, Hayratiye, Halil Ağa, Hafiziye, Boyaoğlu, Norşin Ülya, Nurşin Sufla, Çevirme, Akköprü Suvaroğlu (Hayratiye), İshak Paşa Camileri (Şahbağı yolu üzerinde bulunan bu cami sapa olduğundan, civarındaki ahali de bakmadığından harap durumda idi).

3.1.2. Hüsreviye (Kurşunlu Camii)

Kurşunlu Camii, Van şehrinin Orta kapıya yakın, şehir surunun güney yüzünün iç tarafındadır. Mabedin banisi, Hüsrev Mehmed Paşa'dır. Camiin yapılış tarihi 974 hicret yılıdır. Kapısının üstündeki Farsça kitabe:

Hüsrev Paşa'nın resmî hayatına dair tarih kısmında yeterli bilgi vardır. Bu zat, imarcılığı ile tanınmış, Bitlis'te, Van'da, Diyarbakir'de değerli eserler bırakmıştır. Rahva hanları da meşhurdur. Camiin mimarı, Selman adında bir Türk'tür. Bu üstad hakkında Başbakanlık Arşivindeki Mühimme Defterlerinde rastladığım kayıt: Mukaddema Van imarlığı yirmi akçe iken, onbeş akçe ile Selman'a verilmiş, mezbûr yarar, mimarlık ilminde mahir, Van'da vaki mîrî binalarda külli hidmeti ve emeği olup, gedüğü şeyi kalil olup, yirmi akçe ile sadaka olunduğu 964 tarihli hükmün bu değerli mimara ait olduğu muhakkaktır. Yine Mühimme Defterlerinin 975 (Miladi 1567) yılında Van eyaleti Sancak beylerine ve hâkimlerine yazılan:

Van'da tamir ve binası fermân olunan cami-i şerîf ve hamamın kerestesi ve sair mühimmatı ihzar olunmakta muavenetiniz olunmasını emredip bu yurdum ki: Emrim mucibince zikrolunan bina hususunda lazım olan eğer kereste ve eğer sair mühimmattır, her ne ise, muavenet istenildikte meslehat avk ve tehir olunmaya hükmünün de bu camiye ait olması pek muhtemeldir. Camiin duvarları, minaresi yontma taş, kubbesi tuğla inşaattır. Binanın dışı, minare birer sıra beyaz, birer sıra siyah yontma taşla kaplanmış, içi kireçle sıvanmıştır. Camiin içi, zeminden bir metre yükseklikte tamamen çini ile süslenmiştir. Mabedin iç genişliği: Doğu-Batı: On beş metre, Güney-kuzey: On beş metre, yirmi santim. Duvar kalınlığı: Bir metre elli santim. Camiin kuzeyinde ve kapının iki tarafında birer büyük pencere, güneyde, mihrabın tarafeyninde yine birer büyük pencere, batıda üç büyük pencere, doğuda ise iki büyük pencere ile türbeye geçilecek bir kapı var. Mabedin son cemaat yeri çökmüş, minber, mahfil, kapı ve pencereler sökülüştür. Resimlerde görüldüğü gibi üst kısımlarda da ışık menfezleri vardır. Eyvan'ın mermer sütunları devrilmiş, toprağa gömülmüştür. Mermer sütunların boyları 5,75 metre, ku-

turları (çapları) 0.50 metre, alt kaide: 0.65 metredir. Mermer plaklarla vücuda getirilen mihrab, taş oymacılık sanatının nadir örneklerindendir. İtinali bir dantel gibi örülmüştür. Pencerelerin dış kenarları güzel burmalı, düz motiflerle süslenmiştir. Minare kaidesinin dört yanında resimde görüldüğü gibi küfi yazı vardır. Cami metruk, çökmeye namzettir. Paşanın bu camiye ait çok şümüllü vakfiyesi vardır. Vakfiyenin kenarında şu ilave vardır: (Bu vakıfnâme sahibi saadetlü Hüsrev Paşa hazretleri, Diyarbekir beylerbeyisi iken vefat etti. Muharren ayının altıncı perşembe günü, Teşrînisânînin 27. günü, senet sitte ve tis'in ve tis' ma'e

3.1.3. Hüsreviye Camii'n Dış Kapısının Üzerindeki Kitabe

Van Müzesinde beyaz mermere kazılmış Türkçe bir kitabe vardır. Kitabe, Hüsreviye Kurşunlu Camii dış kapısının üzerindeyken, eyvanın çökmesi ile yere düşmüş, Bilahare müzeye naklettirilmiştir. Mermerin genişliği: 1 "1.15 x 0.65" ve kitabenin genişliği "1.10 x 0.56" metredir. Kitabedeki iki satırı başlık, dokuz satır metin olmak üzere on bir satırdır.

Hüsreviye Caamii'nin Kitabesi

3.1.4. Hüsrev Paşa Camii Vakfiyesi

Hüsrev Paşa'nın, Rahva Hanına, diğeri de Van'daki camiine ait iki vakfiyesine tesadüf ettim. Vakfiyeler pek mufassal, etraflı olarak Arapça tanzim edilmişlerdir. Van'daki cami ile Rehva Hanı yarı sağlam durumda iseler de hamamların temelleri bile kaybolmuştur. Caminin vakfiyesinden alınan hulasadır:

"Kaffe-i müslimin evkat-ı hamsede ibadet etmek üzere nefis-i Van'da refiülku-bab, nezifülevak, bir cami-i şerîf bina edip, cami-i şerîf avlusunda on iki hücre ve anlardan faik bir dershaneyi müştemil medrese-i şerîfe inşa, mukim ve misa-

IV. BÖLÜM

VAN'IN BİLGİNLERİ KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİ KÖYLERİ DAĞLARI VE VAN GÖLÜ

4.1. VAN'IN BİLGİNLERİ

Van bölgesine ait birçok bilgin bulunmaktadır. Bazıları iyi bilinirken bazıları da çok bilinmemektedir. Yazarlar, şairler, hattatlar, âşıklar Van'ın tanınması açısından önemlidir.

4.1.1. Şair Yazıcı

Bu zat Bebleşin köylü Ahmed Efendi'dir. Hakkâri beylerine kâtiplik ettiğinden bu adı almıştır. Bebleşin köyü, Çuh civarında ve bugün de meskûn, ufak bir harap yerdir. Bu zat hakkında merhum Hayreddin Demiroğlu şu satırları yazmaktadır: “Hakkârili Şair Yazıcı, Van vilayeti dâhilinde yetişen şairlerin en değerlisidir. Hakkâri beylerinden Zekeriya ve oğlu İmamüddin beylerin kâtipliklerinde bulunmuş, hicri 1050 tarihine kadar yaşamıştır. 1049 tarihine değin 50-60 yıllık vakaları ve o tarihlerdeki Osmanlı-İran harplerini Farsça nazmen yazmıştır.” Üç yüz sahife kadar olan bu eser bugün ortada mevcut değildir. Bebleşinli Ahmet Efendi'nin ahfadı Van'da ve Pizan'da bulunmaktadırlar. Cüzeyri Yazıcıoğlu bu zatın hafididir. Ahmed Efendi ailesi ilk olarak Pizan'da yerleşmiş, sonra Başkale'ye gelmiştir. Bu zatın güzel bir hatırasını Cüzeyri'den öğrenmiş oluyoruz: Yazıcı, Murad IV. zamanında İran üzerine yapılan seferde İmaduddin Bey ile birlikte bulunuyormuş, Rumye dolaylarında bugün Şahpur denilen şehrin yirmi km. kadar uzağında Kenkerli adındaki yerde iki ordu çarpışmışlardır. İran ordusu birçok esir vererek çekilmiş, bu sırada, Yazıcı, sırtında kâğıt torbası, belinde diviti ile koşmakta olan bir İranlı'yı yakalamış. Tuhaf bir tesadüf ki bu zat da İran ordusunun yazıcısı imiş. Bu tesadüf karşısında Yazıcı Ahmed Efendi şu suretle hayretini tespit etmiştir:

“Çüninest resmi Hudâvendigâr
Küned yazıcı yazıcı-râ şikâr”

Yukarıda bahsedilen ve bugün kaybolan eserinden bazı noksan parçalar:

İran ordusunun Van'ı muhasaresinden bahsederken:
 “Delirân ve şîrân-ı Van subh ü şâm
 Be-gerdend ber-heviş rahat harâm”
 Demir Kazık Halil Paşa'nın Van'a imdada gelmesi hakkında:
 “Halil Paşa ba-leşkeri Erzurum
 Be-def'i Kızılbaş gerdend hücûm”
 Ali Paşa'nın Tebriz'i müdafaası hakkında:
 Ali Paşa, paşa-yı Tebriz bûd
 Be-gâyet cevânmerd ü hûn-rîz bûd

Bu zatın ailesinden sahib-i divan bir iki şahsiyet varsa da eserleri ziyana uğramıştır.

4.1.2 Vanî Mehmed Efendi

Van'ın yetiştirdiği bilginlerden birisi de Vanî Efendi diye şöhret bulan Mehmed Efendi'dir. Bu zatın Kestel'deki evkafına ait vakıfnâmenin tercümesinde Vanî Efendi şu suretle hüviyetini tespit etmektedir:çok günahlı ve ayaklarının toprağı olarak şu sahifeleri karalayan ve suçunu, kusurunu itiraf eden ve Rabba rahmetini ve tevfikını uman, Van'da doğan, Bursa'da oturan Muhammed bin Molla Bestam bin Molla Rüstem bin Şeyh Halil şöyle diyor: “Vanî Efendi”nin ilk tahsili Van medreselerindedir. Evliya Çelebi ile muasırdırlar. Bu zatın belagatını Evliya Çelebi sena eder. Vani'nin doğduğu tarih malum değildir. Ancak menküb bir hâlde Bursa'nın Kestel köyünde 1096 hicret (Miladi 1684) yılında Kestel'de ölmüş, caminin bitişiğindeki medfene gömülmüştür. Bu köydeki eserlerinden bir cami ile basit türbesi ve bakımsız bahçesindeki mezarlık mevcuttur. Bu şahsiyet hakkında tarihlerimizde, teracüm-i ehvâl kitaplarında birbirini tutmayan ve iyi tetkik yapılmayan yazılar yazılmıştır. Kendisi siyasetten habersiz, devlet ricali aleyhinde bulunur, muteassib bir zat olarak gösterilmiştir. Hâlbuki son zamanlarda Vanî Efendi'ye dair esaslı incelemeler yapılmış, muhterem Vanlı'nın değeri gösterilmiştir. Vanî'nin hayatı çok dalgalı ve dağdağalı geçmiştir. Vanî'yi değerlendiren Fazıl Ahmed Paşa'dır, Erzurum'da fasahat ve belagatına hayran olmuş, Mehmed Efendi'yi İstanbul'a göndererek babasına tavsiye etmiştir. Vanî az zamanda payitahtta önem almıştır. Lakin hayatının son yılları menkübiyet içinde geçmiştir. Çocukları da babalarının talihsizliğinden yakalarını kurtaramamışlardır. Bu zatın geniş bir kadrolu ahfadı mevcuttur. Bunu da Bursa'da Evkaf Müdürlüğünde vakfiyesini ararken öğrenmiş oldum. Dikkate değer nokta şudur: Gerek bu zat gerekse adaşı Van Kulu, yazılarında Türkçeyi ve Türklüğü iftiharle tebarüz ettirmiş ve Vanlılıklarını aynı düşünce ile yaşatmış olmalarıdır. Bu aziz bilgin himmeti iledir ki: Boğazın sehhar sahillerindeki Vanî köyü hergün binlerce Türk'ün ağzında tek-

V. BÖLÜM

5. VAN BÖLGESİNDE İSLAMİYET'İN YAYILMASI

5.1 Arap İstilas

Van bölgesi, Kafkaslardan, İran'dan, Bizans'tan gelen akınlar ile çok ezilmiş, harap vaziyetteydi. Hazreti Ömer el-Faruk'un hilafetinde buralara yöneltilen İslam ve Arap gelişmesi önem almaya başladı. İlahi bir dinin heyecanı ve esas umdelerinden olan adalet ve müsavat düsturlarının ihtimamla tatbiki Arap kumandanlarının dirayeti ile buralardaki bezgin, yorgun ahali bu ulvi din ordusunu sükûnetle karşılıyordu. Esasen buralarda milli bir varlık da mevcut değildi.

Bölge, Bizans'ın himayesinde bulunuyordu. Meşhur kumandan İyaz bin Ganem kumandasında ve dokuz bin mevcudunda olan istila kuvveti, Bitlis'i işgal etti Hicri 19 (Miladi 640). İyaz bin Ganem çok sakin hareket ediyor, İslam dinini kabul edenler kendi camiasından sayıyor, Hristiyanlıktan ayrılmak istemeyenlere de muayyen bir haraç tahmil ediyordu. İslam ordusu erlerinden bazıları, Bitlis'te keyfe, zevke dalmak yolunu tuttular. Kumandanın müessir hitabı, bunları yola getirdi ve ordunun zabt u rabtını kurtardı. Arap kumandanı Ahlatı da almak istedi ve siyasi mümessilini gönderdi. Ahlat Patriği red cevabı verdi ve kuvvetle karşı duracağını bildirdi. İyaz bin Ganem sükûnetle hareket ederek, siyasi temaslara devam etti. Nihayet Patriğin kızının bir gönül macerası Ahlat'ı İslamlara hediye eyledi. Bu tarihlerde bölgede Ermenice, Rumca konuşulduğunu bazı Arap tarihleri yazmaktadırlar. Bu harekâta dair Vakidi'nin bilgisini Türkçeye tercüme etmiş olan fazıl hemşehrimiz *Van Tarihi* müverrihinin yazısını hûlasaten alıyorum: “Bu diyâr-ı Bahçe-nişân, yani eyaleti Van darü'l-liman dahi hicret-i aliyyenin on yedinci, on sekizinci tarihleri arasında fetholunup, hidayet nuru nûmayan oldu.

Hilafet-i Hazret-i Faruk eyyamında serdar ashab-ı kiram olan İyaz ibn Ganem, kibar ashap ile gelip, Halep ve Diyarbekir'i etraflar ile fethedip, bu canibe geldi. Kulp, Bitlis, Hizan ile Kefender, Maden ve Cölemerik, Vestan ve sairleri ta Hoy ve Salmas'a varınca bilcümle cevanib ve etrafları ile sülhan teshir olundu. Ancak Ahlat'ta ceng ü muharebe olunduk ta nice hâlât-ı garibe ve keramet-i acibe zuhur etti. Hazreti Osman zamanında bu caniplerin bazıları nakz-ı ahid ettiklerinden Ömer bin Âs ile asker gönderip, tekrar teshire getirdi. Lakin hasret-engiz Cemşit ü Cem, hâlâ sedd-i Yecuc olan Van Kalesi ol esnada bir ulu kilise olup milleti Nasârâya kıblegâh ve kaym-i Âd'ın ameli nice magarat ve acil binalar olmakla ümem-i salifeye ziyaretgâh idi. Bu zaman

gibi çok şenlik ve şehri olmayıp Vestan ve etrafı sulhunda dâhil idi. Anın çün nefs-i Van futuhü kadimede mufassalen beyan olunmamıştır.

Menkuldür ki: Ömer bin Abdülaziz, Mervani hilafetinde bu diyarda bazı camiler bina ve ehl-i İslâm'ın sükûn ve tamirine ibtida olundu. Lakin Nasârâ ve Ermeni taifesinin galebe ve kesretinden Müslümanlar çokluk karar etmeyip, nefret ve ekseri hicret etti. Küffâr-ı düzah-makarın bağı u inat üzere mekin oldu. Millet-i Nasâri mezheb-i muntelife üzere olup, kabile cizyede ihtilaf ve cidal, birbiri ile azm-i kıtal ettiler.

Ermeni zümresi kendilerine tabi olanlarla kabul ve Rum keferesi kabulü cizyeden imtina ve nükûl ettiler. Götürmeye kudretlerinden ziyade sim ü zerlerin cibâl ve beyabanda defn ü pünhan edip, Kayseri'den yana Memalik-i Rum'a revan oldular.

Hicret-i aliyyenin üç yüz tarihinden sonra kefare-i Nasârâ yine nakz-ı ahîd ve tuğyan edip, İstila-yı Eyalet-i Van ettiklerinde Akkoyunlu selatininden Van'da cami-i kebiri bina ettiren Şah-ı Ermen demekle meşhur sahibü'l-hayr ve mücahidü'l-gazavat es-sultan Abdurrahman, Ahlat'tan gelip, harbi kesir ile rikâbi teshire çekti. Müşarünileyh Vani Fetih, bulduğu hazinelerle bir cami bina ettirdi. Hâlen bu abd-ı hakir hizmet-i hitabetinde kâim ve çok zaman siyamı ve hayrın daim edip, eslafımızla cümledenizi mağfur ve lütfu ile masun ve masur eyleye. Ol padişahı Nusret-penaha feth-i Van ve ol hazine ihraç ve nümayan olmak müyesser oldu. Pes ol mevzi-i müşarünileyhte müşahede olunduğu üslub-ı garib üzre cami-i kebiri bina ve tamir etti ki; derler, tamamen ruy-ı zeminde adimülnazırdır, badehu cevanib-i canide anın şeref civarı için çok ehl-i kulûb dahi metfun mezar oldu, lakin mürur-ı eyyam ile sair kubur münderis ve mestur olup üzerlerinde bina ve boyut, çok vakf-ı arazi mülkiyetle zabt olundu, anınçün biemrullâhi Taâlâ ol cami-i şerîfin cevanib ve hariminde bina ve evler yapıp sakin olanlar riayet ve tazim etmeyenler felaket ve saadetinden hali olmuyorlar:

“Beni Ümmiyye ile Cami-i Ezher, Ayasofya
Dımışki Mısır u İstanbul'a birer Kâbe'dir gûyâ
Bu iklim içre Van'a Ulu Cami Kâbe'den gayrı
Olupdur şâhid-i İslâm'a bir hal ruh-ı zîbâya.”

Bu suretle Arap nüfuzu yerleştikten sonra, Arapça da konuşulmaya başlanıldı. Van'da mevzûubahis olan büyük kiliseye gelince; Evliya Çelebi, bu deyr-i azimin temelleri üzerinde Van Kalesi Camii'nin kurulduğunu bildirmektedir. Hâlbuki kaledeki cami küçük bir mescitten ibaretti. Bu kilisenin, Madır-Bagatur burcunda ve Sardur kulesi üzerine kurulmuş bulunan San-Jan Kilisesi'nin olması muhtemeldir. Ancak Van'a önem veren bu kilisenin mevcudiyetinden ziyade birer tılsım sanılan çivi yazılı kitabelerin varlığıdır. Hristiyanlık intişar

VI. BÖLÜM

6. OSMANLI İDARESİNDE VAN

(Hicri 1001/ Miladi 1592)

6.1. 1592 Tarihli Van'a Ait Mühimme Kayıtları:

Albak Bey'i İbrahim Bey'e:

Mehamiz mukaddema Tebriz eyaletine mutasarrıf olan vezir Cafer Paşa, Van eyaletine dahi mutasarrıf olmak ile Tebriz üzerine eşmek için sancaktar tayin olunmayup Hâlen Van eyaleti ayrılıp ve Tebriz müstakil Beylerbeyilik olup, Hızır Paşa'ya verilmeğin Albak sancağı Tebriz'e tabi kılınmıştır. Vasıl oldukta anun gibi Tebriz'e mütaallik bir hizmet vaki olup Tebriz Beylerbeyliği tarafından mektub ve âdem varup taleb olundukda tehir ve terahi etmeyüp Sancağın askeri ile varup vech-i münasib gördüğü üzre hizmet ve yoldaşıklıkta bulunasin. Yine Mühimme kaydına göre: Hoy, Kotur, Bıradost, Selmas, Urumi, Güvercinlik Tebriz'e ilhak olunmuştur.

6. 2. Van Beylerbeyine Gönderilen Buyruk

Serhadlerde olan kılain ahvalı yoklanup, görölmek ehemmi-i mühimmattan olmağın, buyurdum ki, (:)

Dergah-ı Muallam çavuşlarından Osman Çavuş vusul buldukda tehir etmeyüp Van Kalesi'nde ulufeye mutasarrıf ne mikdar neferdir, bilfiil mevcudu nedir, hizmette ve kendi havasında olanlar kimlerdir, kaç kantar barut ve yuvalak ve finduk ve top ve tüfenk ve darbezen vesair kaleye mütaallik esbab ve alat ve levazim ve mühimmat ve zehair vardır, her birini başka başka esnaf ve ecnası ile yazıp defter edüp mühürleyüp mezkûr çavuşuma teslim edüp, Südde-i Saadetime gönderesin. (.) amma cümleden ehem ve elzem olan zahiredir. Kalenin münasib olan yerinde ali binalar yaptırıp arpa ve buğday ve darı ile malemal edip bir vecihle tedarik eylesin kider anbar olan zehair kalede olan askere altı aya değin kifayet eyleye ve kalenin bürc ve barusun dahi görüp lazım olan yerlerin termim ve tamir ve hendeği tathir ettirüp iyi intibah ve basiret üzre olasin ve askerin atlusunu ne mikdardır, her birinin yat ve yaragları mükemmel midir görüp kusur ve noksanları var ise tekmiil ettiresin, amma bu vecihle hüküm-i şerîfim vardıkda bir kula işaat ve ifşa etmeyüp bu hususları tedricle tezbir ve tedarik edüp lazımlı'arz olanları mufasssala

yazup dergâh-ı izzet destgâhime arz eylesesin ve zahire komağa hazır bir yer var ise müceddeden anbar bina ettirmeyesin.

Mühimme Kaydı

6. 3. Van Beylerbeyine: (Hicri 1003/Miladi 1594)

Erçiş sancağı beyi ve Kadısı ve Ahlat, Adilcevaz Kadıları Dergah-ı Muallama mektubler gönderüp Mamuki taifesünden Bestam nam kimesne, aşiretin-den havasına tabi nice eşkıya ile Tebriz seferinden avdet olundukta asâkir-i İslam'dan nice Müselmanların yollarına inüp emval ve esbabların yağma ve garet ve kendülerün katledüp ve sipahi şeklinde bayraklar kaldırup ol etrafta olan yolları kesüp ve nice kura halkının emval ve esbabların yağma ve garet ve kendülerün katledüp ve sipahi şeklinde bayraklar kaldırıub ol etrafta olan yolları kesüb ve nice kurra halkının emval ve esbabların ve tereke ve davarların çeküp taaddi etmekle mezbûr Bestam'ın şerrinden sekiz pare köy halkı perakende olup ve Ahlat Kalesi mustahfazları Diyarbekir'den mevaciciblerin alup gelirken Sakal-Tutan nam mevzide mezbûrun yollarına inüb ellerinde olan nukud ve esbabların garet ettikleri bundan evvel arz olundukta şerile mezbûr Bestam'ın hakkından gelinmek için hükm-i hümayunun verilmele mezbûru şera devat için adem gönderildikte itaat etmeyüp cenge mübaşeret edüp, mabeynde mezbûr Bestam ve birkaç şaki katlolunup, aşiretinden birkaç şaki gaybolup anlar dahi hâlâ yollara inüp ol cevanibde olan kura halkının emval ve davarların çeküp zulm ve taaddileri ilam olunmağın derdestleri hk. (h.)

6.4. Erçiş Sancağı İhsan Olunan Zal Paşa Oğlu Mehmed'e Buyruk

Hâlen Şirvan serhaddinde Devlet-i Âliyye'ne mütealli bir hidmet vaki olmağın, muaccelen Şirvan'a varmak emredip buyurdum ki: Vusul buldukta bir an ve bir saat tehir ve terahi etmeyüp liva-yı mezbûrun altı binden aşağı timarı olanlar sancağın muhafazesine alıkoyup dahi altı bin ve altı binden yukarı timarı olanlarını ve zaimlerini kanun üzre cebe ve cevşen ve cebelüleri ile ve sen dahi yarar âdemlerine müretteb ve mükemmel ve düşmen yaragı ile kal-kup muaccelen Şirvan'a varasın

6.4.1. Timar Tezkeresi Hakkında:

Timar-ı Süleyman: Nahiye-i Ahlat der liva-yı Adilcevaz üç kariyeden: 2500 Bundan akdem vilayet-i Van mamur ve abadan olmak için kura ve mezariden hali ve harabe. Haric ez defter kimesnelere beylerbeyleri mahallinde kendü beratları ile timar tevcih edüp, bu vecihle timara duhul edüp, bilfil timarı

VII. BÖLÜM

7. OSMANLI İDARESİNDE VAN

(Hicri 1200/Miladi 1786)

7.1. Van Beylerbeyliğine İkinci Defa Timur Paşa'nın Tayini

Van Beylerbeyliğine ve muhafızlığına ikinci defa olarak Timur Paşa tayin olundu. Paşa, Van valiliğinden Erzurum valiliğine nasp olunmuş, oradan da Karaman valiliğine gönderilmiştir. Karaman Beylerbeyliğinden de ikinci defa Van valiliğine getirildi. Timur Paşa, Demiroğulları'ndandır. Timur Paşa'nın faaliyetleri hakkında müteakip yıllarda izahat görülecektir. Van muhafızına gönderilen bir buyrukta:

Hacegan-ı Divan-ı Hümayûnumdan sabıkan Baruthane nazırı Süleyman Z. M.'nin, hâlen kapukethudası bulunduğu Van sakinlerinden ve mirmirandan Ahmed d. Ik. nün Deraliyyede cümle vüzera-yı izam kapukethudaları marifeti ile 1199 (1707) senesi Şaban-ı şerifinin altıncı günü hisapları rüyet olundukta yüz iki bin guruştan mütecaviz hal ve güzeste den bade tenzil zimmetinde kalan otuz altı bin guruş sekiz ay zarfında bevech-i taksit ile eda ve yerine hizmet eylemek üzere mumaileyh yedine temessük ita olunmuş iken, bugün yarın diye bir buçuk seneyi mütecaviz edip, henüz bir habbe eda ve teslim eylemediğinden, meblağ-ı mezbûrun beher ay yedi yüz yirmi guruş faiz-i mumaileyh tarafından eda ve bu vecihle mağduriyetine bais olduğu batakrir inha ve seng-i muhafız-ı müşarini-leyhin marifetinle deyin (borç) temessükü mucibince mirimiran-ı mumaileyhin zimmetinde olan marrüzzikir meblağ serian ve acilen, tamamen ve kamilen ala eyyi hal tahsil ve tarafından kabza memur olana teslim edilmesi, bildirildi.

Ahmed Paşa, Timur Paşa'nın kardeşidir. Timur Paşa, Erzurum valiliğine nasbolununca, Ahmed Paşa Van muhafızlığına tayin edilmişti.

(Ahkâm defteri)

(Hicri:1202/Miladi: 1788)

7.2. Tiflisten Van'a Gelenlerin İskânı

Tiflis bölgesinden Van'a gelenlerin münasip yerlere iskân edilmeleri Van valiliğine bildirildi. Van Kalesi'nin tamiri için gönderilen hükümde: Van Kalesi'nin muhtac-ı tamir yerlerinin tamiri için Hassa mimar-ı hulefasından Seyid

Mustafa Halife marifetiyle yapılan keşif ve Dersaadetime verilen keşif defteri Hassa Mimarbaşına havale ve fiatı vaz u tenkih birle mesarifi hesap ettirildikte gayri ez sehiv-i hisab ebniye-i mezkûrenin mesarifi 36,681 buçuk guruşa balığ olduğu takrir ile de arz sadır olan fermân mucibince defteri mezkûr baş-muhasebeye badelkayıt, ihraç olunan memhur mumzi (imzalı ve mühürlü) sureti ve mesârif-i ebniye (binalar) için alelhisab olan bervechi nakit hazine-i amiremnden verilenlerden maada ol havalide vaki münasip emval-i miriyeden havale olunan bin beş yüz guruşun sebebi tahrir ahkamı gönderilmiştir, Kusr kalan masafir-i ebniyenin dahi bir taraftan işe nakden ve havaleten ve irsali için ise mübaşeretin Dersaadetime işari...

(Cev. Tas. As.36146)

(Hicri 1203/Miladi 1789)

7. 3. Timur Paşa'nın Rakka Eyaletine Tayin Olunması

Bu hususta gönderilen buyrukta: Sabıkan Van muhafızı olup bu defa müceddeden (yeniden) Rakka eyaleti tevcih ve Anadolu canibinden zıkr-i ati mahallerden sefer-i hümayûnuma merur asakir sürücülüğü uhdesine ihale olunan Vezir Timur Paşa'ya: Ammım Hudavendigâr-ı sabık cennet mekân Firdevs-aşıyan Sultan Abdülhamid Han zamanında bundan iki, üç mah mukaddem balası hatt-ı hümayûn ile muanven sadır olan emr-i şerîfile tafsil ve beyan olunduğu üzre düşman din ü devlet ve adu-yı mülk-i millet olan Nemçe ve Moskof kefereleri üzerlerine kol, kol tayin olunan seraskeran ve başbuğlar maiyetlerinde... Sana Rakka eyaleti tevcih ve ihsan olduğundan icaleten (acele) Van'dan hareket ve Daire ve Kapı halkını sürücülük idaresine dahi ol vecihle tertib ve tanzime mübaderetle Van'dan eyalet-i Erzurum'un etrafı ve Sivas, Zile, Maraş'a varınca yemin ve yesariyle ve Anadolu eyaletinde dahi Kangiri, Bozok, Kastamonu, Bolu'ya gelinceye mahallerin sefer-i hümayûnuma kadir asakirini sürerek ve bir ferdinin geriye kalmasını tecviz (izin) eylemeyerek, cümlesinin ihrac ve Nevruz-ı firuzde Ordu-yı hümayûnumda bulunmalarının temini....

(Mühimme Def.)

(Hicri: 1204/Miladi 1790)

Van muhafızı Timur Paşa'nın kardaşı Ahmed Paşa'nın, Van eyaletindeki elviye ve hükûmet mutasarrıflarından ve kendi kapısı halkı ile bin nefer kuvvetle Rumeliye hareketi emrolundu. Paşa, bu kuvvetle Çanakkale'ye giderek, oradan Rumeli'ye geçecekti. Van muhafızı Timur Paşa Van'da vefat etti. Van kadısına gönderilen hükümde: Sabık Van muhafızı müteveffa Timur Paşa'nın